

АБАІ

ОАЗАО
MEMLEKET BASPASЪ
1940

SSSR QЫЛЫМ АКАДЕМИАСЫНЫҢ ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ФИЛИАЛЫНЫҢ
ӘДЕБИЕТ СЕКТОРЫ

А В А І

*Сын-биографиялық материалдар, өлеңдер
жана библиография*

АҚЫННЫҢ ТУҚАНЫНА 95 ЖЫЛ ТӨЛУЫНА

ҚАЗАҚ МЕМЛЕКЕТ БАСПАСЫ АЛМА-АТА 1940

Bu kitapçadaғы материалдарды қазған
сана құрастырған СSSR Оҗылыт Академия-
сының Қазақстандық Філіалының әдебиет
секторының қызметкерлері Бекхоқин Х.,
Smailov E. қолдастар.

QAZAQTYŇ ULY AQYŇY ABAI (IBRAHIM) QŪNANBAI ŪLY

I

Абай (Ибраһим Құнанбай ұлы 1845-жылы, (сәуір айы, 10-сәуір) туы. Абайдың туған жері қазіргі Семей облысына қарайтын Сығарық-Тай ауданы.

Абайдың әкесі Құнанбай қатал мінезді, өкімсіз адам болды. Абай өзіннің балалық шағын осындай әкенің семісінде өткізді. Әке тарапынан Абай меірмділікті көрмесе де, шешесі тарапынан меірмділікті тартты. Абайдың балалық ертегісіне қол беріп, оның сәби сүйегіне әділдер әсірген өзіннің сүйікті анасы Ұлжан қана Зере деген әңгіме болды. Ұлжан белгілі бірден сыққан кәсіп, оның ағасы атамы Қонтай, Қонтай дегендер Қаракесектің белгілі ділмәжі, қисықестері. Тарқар Қонтайдың құрт аузында мынадай сөз аңыз болып қалған: Қонтай көр ауға беріп өлмеген соң, ағасы өлер алдында: «қазыла-қазыла қоса молдалардан да ұят болды, енді өлмесе болмас!» депті. Ұлжан өзін де ақылы, парасатты адам болған, сол ақылылығымен, адамгершілігінің арқасында баласының үлкен талантын ерте аңғарды, баланың балалығын ісінген айығына қақсы көріп тәрбие беруге тырысты. Абай өзіннің осы меірмді анасының бауырында өсті, оның үстіне көпті көрген көне әңгіме Зере қазақтың әңгіме-ертегілерін айтты, Абайдың қастан ой-халын тербеттіні болды.

Абай қас күнінде тоғыз жасына дейін аула оқыды, қат тапты, кітап оқиды үйренді, өзіннің зеректігі арқасында, аз оқыса да көр оқығандай, қас болса да үлкен кәсіпке сөз сөйлеттіні болды. Баласының ұнта-таланын сезген Құнанбай, Абайдан өзін пайда келетін үмітті күйіп, Семей қаласына оқуға берді. Абай тоғыз жасынан бастап, Семейдегі Ахмед-рза молданың медресесіне оқиды, медреседе оқып жүріп, Абай 3 айдан орыс мектебінен өзін тілдері саяқ таныды. Үс жылдан кейін, әкесі Құнанбай Абайды аулаға қайтып әкелді, сол кеткеннен кейін Абай қайтып мектепке бетін көрмейтіні болды. Аула келгенін Құнанбай қас Абайды өз ісіне қолқанат етпек болды, әкесінің қатал мінезіне, әділетсіз қылықтарына наразы болған Абай әкесіне қарсы болудан бас тартқанын келсе де, ел ісіннің қиындықтарын — саналы Абайды үлкен іске еріксіз тартып, әділетсіздікпен, мақнасыз тартыстармен, нағандықпен қыресу ісін Абай қастай-ақ әлеумет ісіне араласып кетті. Бірақ Абай ел тартыстарына араласқанмен әкесі Құнанбай қысар, қара-дөкір кеудемен, өкім күшке сүйенбейді, Абай өзіннің рухани хасиятымен, дағдылығымен

çürt közjne tysedj. Qaladan alqan vjljmnj öjstetj, kjtap ystjne kjtap oqitjn voladъ, ol arap, farsъ, tyryk tjlderjn çaqсъ vjljр aladъ, sol tjlder arqыb mұsыman сьqыsының tarixьmen, мәdeniet әdevietjmen tanьsadъ, өз ынта-talavьның arqasьnda, өзjnjң taviqi darьndь-льqъ arqasьnda, Avai сьqыs мәdenietjn çaqсъ vjletjn vjлger adam voladъ. Ol vykjл әlemge attarъ сьqqan Ferdausi, Saqди, Fzuli, Novahi, Nizami сияқты даньсран ақындардың сьqармаларып оқыр, көңлjne тоqитьп voladъ, сьqыs қалымдерj — Avalqazь, Үльqvek, Әvиқqalisinalarmen tanьsatьп voladъ. Bұlardьң сьqармаларьндаqъ әdjlet-tjk, adamgercjljk pьkьrler ças Avaidьң dynieljk көz qarastarьның өзgece қальptana vastauьna көр әser ettj, Avai өзjnjң alqacqъ vjр өлеңjn çoқarqъ atь atalqan ақындарqа arnaidъ, solardьң arua-қына сьпыр, çаңа çol jzdeidj. El jcjndegj әleumettjk jste, eçelgъ tartьsqa aralacьandaqъ kyres qūralь sөz өnerj boldъ. Avai çasьnan qъзы tjldjң cecenj volьp, tapqьrьlьqpen çürttь аузына qarattь, rettj çerjnde өлеңdetjр çjberetjn суьгьp salma ақып da volдъ. Alaida Avai ol kezde ақындьq çольп qua almadъ, el jcjnjң сьrмальp çatqan jsterj, daucarъ ақындьqtan көrj cecendjk qūrudъ qaçet ettj. Bjraq ças kezjnde Avai cecendjk sөzven vjрге ақындьq sөzderdj de mylde tastamaqan, tyrlj темаларqа ynemj өлеңder сьqарарьp отьrған. Avaidьң vala kezjnde сьqарqan өлеңderj өte az, vjrlj çarьm epigramma men qъzqa çazqan sәlemdemelerj volmasa vala kezde сьqарqan өлеңderj көр saqtalmaqan. Avai өз qalqьның cecendjk sөzderjn maqal-mәtelderjn, ertegj-сьrларьп, çalьp qazaqtьң folklorьп meiljnce көр vjldj, vūпьң өзj — Avaidьң әleumettjk, ақындьq jsjne moъ azьq boldъ.

Avai qai çerde volьsьп әdjldjk, turalьq sөz aitьp, el nazарьп өзjne audardъ. Avaidьң әdjldjktj, adamgercjljktj dattap aitqan turacьl өtkjр sөzderj, tereң aqыл, өnegelj өsietj — çürt аузында мәtelge ainaldъ, Avai atь qazaq dalasьnda аңыз vola vastadъ. Avai vūl kezdegj отьzqa çetken çoқ әdj, vjraq оның атаqъ әkesj Qūnanvaidan asьp сьqtь. Qalq aldьnda Avaidьң tūlqasъ erekce vor көzge tystj. Avaidьң zamandasъ атаqtь qalq ақып Bjрçansal өзjnjң Saramen aitьsқан өлеңjnde, sol kezde Avaidь vьlai dep surettegen:

Бьvrai ças çolварьs çyреktengen,
Dūctanqа arьstandai vjlektengen.
Өzjnjң zamanьnda vozvalasъ,
Perjnjң çjgjtjndeи jьrktengen.
Eи Sara, qai kjsjң var oqan çeter,
Өnerjn көrgen çаньың esj keter.
Qazaqqa мәchur volqan әdjldjgj,
Oпь da çamandamas Naiman beker...
Бьvraiqa tamam eljң Naiman çetpes,
Zeijnj tьpsjz daria көzjң çetpes...
Dos көrgen olar Zahit qaljmdardъ,
Aldьna atasьның taqlьm varдъ.
Momyнда çәvjр çара қыласьп деп,
Çjbergen çer audarьp zalьmdardъ.

Аваидың атақы сьқыр ұлыық мәртебесі өсір, ел ісінде кәдірлі ассада, ел ісінді қуандары, атқамінер қулар, воһьс-вйлері, қоға-молдалар, қьсақьсы вькїл керіяттра қауым воһьр, Аваидың соғына тьседі. Аваидың әділетсїлдїгї, турасьдықы, ескї әдет-құрырға қарсы келетїндїгї — ескїсїлдерге, феодальды-ақсақалды құрырты дәрїптеусїлдерге ұнамалды, сосын олармен Аваидың арасы асыла васталды. Алдымен Аваидың әкесї Құнанвай «сен құл-құтанға уїрїсїн, сен орыссыын» деп сөгеді. Қағасы Авай, — сол кездің өзінде ақ әкесїнді ескїсїл, керіяттра рїкїрлеріне тарқырылық сөздер арқылы соқыр беріп отьды, сөйтїр, әкесїнді қолынан тьсқары сьқыр, қаға қол іздеі васталды.

Авай дымсе қоға-молдаларды қерлер, сөгетїн болалды, өзї дїн тәртібїн вїзїр, бес уақыт намазды оқымады, ораза ұстамалды. Ал, сынында, Авай дїні оқуға қетїк болды, арап-фарсы тїлї арқылы мұсылман дїнїн варлық сарїқат-уақыздағын оқыр вїледї, вїл вїлїмї — қоға молдалармен айтса қалқанда оларды қенїр сықуға зор мүмкїнсїлїк туқызалды.

Әділдікї, турасьдықты көздеп әлеумет ісїне араласқан Авай вькїл керіяттра қауыммен тартьсқа тьседї, сол кездегї қып-сїздерде аты сулы воһьстармен Аваидың қарсыласыр қалқан кездерї көр болқан.

Айтсы тартьсқа келгенде Авай оларды ылаї қенїр сықалды. Реїлї вїзїр алалықтар қапына қаралқан керіяттра қауым вїр ретте Аваиды өлтїрмек те болалды. Оған да мїсе тұтраї, атқамінер, воһьс-старсындар, ұымдасқан тоқтар 1870-сылдағы Аваиды қаралар, сот алдына қауарға тартқызалды. Аваїға өтескен ел ісінді атқамінер қуандары Авай устїнен өсек аїтуды, қала қавуды тоқтатпады. 1885-сылы Қарамола деген қерге сїзге қандарал келедї. Қандарал Аваиды сақыр алыр, мұнадай тергеуге алалды:

General: «Partiасы, ел вьлдіргїс Құнанвайев сенвїсїн?» деїдї. «Мен» дептї. General неге партиа қыласын дегенде, Авай «Қалқыз мен партиа қылмаймын, дүніе тыгел партиа қанды, қансыз мақлұқтың варлық да алы тартьспен тїрсїлїк етедї. Дүніедегї тїрсїлїк қырес, партиа тїрсїлїгї, әуелї өзїнїз де партиа құрасыз» деп генералды тоқтатыр тастарты. Осы кезден вастар, іакї 30 қасынан вьлаї қарал Авай тақы вїлїм молалїту қолына вїрқола берїледї.

Қас кезінде аздар оқықан орыссыын қетїлтїр, өз бетїнсе көртер орысқа кїтартар оқытын болалды. Мәдениет зауқып құрыр, аулына әнсі-күйсї, ертегїсї-сырсыларды қїнады. Қазақ әдевіетїн, қазақ тарїхын қадьна көвїрек тоқыр, сықысы әдевіетїн, орыс әдевіетїн қарастыра тьседї. 35 қастан вьлаї қарал өз қанынан өлендер сықаралды, вїрақ, вїпы да өз атымен аїтраї, васыра вїреу сықарды қыр, көвїнесе өзїнїң досы Көкпай Қанатаї ұлы сықарды қыр құртқа тараталды. Өз мағына асық рїкїрлї қастарды қїнаї васталды, олар көвїнесе қас ақып қїгїттер, ертегїсї-сырсылар, әнсілер, өзїнїң оқымысты ақып балалары болалды. Мұндаї адамдарды, Авай Семеї қаласынан да тавалды. Әсіресе, 1880-сылдағы тар болқан орыс қалқысыларды—Аваидың қалқан өмїгїне кең вақыт асалды.

Авай Семеї қаласында Ресеїден қер ауыр келген саїасї адамдармен тапысалды. Олар Gross, Mixaelis, Dolgopolov деген кїсїлер. Вїл адамдар Ресеїдегї 70-сылдағы әлеуметтїк қозқалысқа вельсене қа-

тысқан қалқсыл революционер адамдар. Бұлардың ішінде Михаелис орыстың атақты бұқарасы революционер ғазусы Сernicevskидің сәкірті еді. Михаелис үлкен ақыл іесі қалым, заманындағы алдыңғы қатарлы асық рјкјрлі адам болған. Михаелистің үлкен адам болғандығын сол кездегі васыөз рјкјрлен де аңғаруға болады:

«Михаелис аса үлкен қайраткер еді, ол қылымға берілген қалымға қана зор ақыл іесі адам еді... ол орыс қоғамының белгілі бір бөлігінің ой-рјкјрмен ақыл-парасатының өсуіне көрнекті түрде себеркер болды.» («Imperatorлық география қоғамының Батыс Сивир бөліміне қарайтын Семеі бөлімісінің ғазвалары» деген кітаптың XIII-сыңар-масы, 4-бет, 1914-ж. Семеі).

Михаелис пен қана Михаелис сияқты адамдармен дос болу — Аваидың ой-рјкјрне қана қол асты. Михаелистер Аваі аулына қаз са- іын қонақтар келіп, өз вастарындағы асыл ой, қақысы рјкјрлерді Аваіға айтты, қуіады. Ресеідегі қақысы рјкјрлерді насихаттады. Михаелистің кеңесі воіынса Аваі, Рuckindj, Lermontovты, Nekrasovты, Belinskidj, Dobrolubovты, Kғыlovты, Tolstoidы, Turgenovты, Pisarevты, Saltыkov-Cedrindj, Dostaevskidj сол сияқты орыстың васыда ғазусыларының да сыңармаларымен қақысы тапысады. Орыс қал- қылы сол кездегі тамаса асыл-ой рјкјрлерімен тапыстығандығына ығза воіып, Аваі Михаелиске өле-өлгенге алдысы айтты кетеді: «Дүние- ге көзімді асуда үлкен себеркер болған кјсі Михаелис» деп айт- ты—Аваі кейін Михаелис туралы. Расында солі болды. Орыс әдебіеті- дегі асыл ой-рјкјрлермен тапысып алғаннан кейін, Аваі өз вјліміні тереңдету үсіні одан әр кітаптарды қуісына-қуісына оқи берді. Ол одан әр, қер қыз әдебіетімен тапыса вастады. Көне заман filo- softары Sokrat, Platon, Aristotelderdің сыңармаларымен тапысты. Spenserдің «Тәғрібелеріні», Liuistің «Pozitiv filosofiasып», Drepper- дің «Европаның ақыл-ой қақынан өсуі». Сernicevski сыңарған «Sov- remennik» қурналындағы мақалаларды, Семеі кітапқанасынан оқыр сығады.

Семеіге келгендегі сығласатын — кітапқана қана орыстың сол кездегі қана рјкјрлі Михаелис сығылды адамдар болды.

Бұл қонде Семеіге кер, вјғаз уақты тұрақтаған, Американың саіақатсы қурналы Dcorc Kennan Семеі кітапқанасының кітапқа вай екендігіні аита келіп, сол кітапқанадан кітап оқи беретін Аваіға қақыртанып вылай деіді:

«Ол кітапқанадан қазақ екек қазақ та пайдаланады. Мен қазақтың вјр қарғасы — Іvrahim Qұнанваев дегенді вјлеміні. Ол кітапқанаға васыр қана қоімады, ол Mill, Bokl қана Drepper сияқты авторларға деіні оқыр отырады...»

—Sjz сенерсіз деімні, ол қолысымен ақ, мақан індүсія мен deduksianың аығтасы не деп сұғақ қоіді, мен оған қайған қалдым. Оның ақысып философтар вайыртар оқыр, вјлір қургеніне қана аты аталған авторлардың вәріні оқығандығына кейін көзім қетті.»

(«Сивир қана айдан», орыс тілінде аудартып 1906-ж. Петербурге васылған, I-том, 140-бет).

Дүние тану, сындықты тану, ақиқатты вјлу қоніндегі қылымі азы- қылыны үстіне, Аваидың өз ойы, өз дағындығы, әсіресе ақындығы

zor quat volady. Bjljmmen vjrge, oi otjsjmen vjrge tabiqatyna vjtken aqyndyq onerj qainap syqady. 35 çasynan vylai qarai Avai olen çazuqa berjledj. Bjraq, 40 çasyna deijngj azdy-kortj olen derj özj-njñ dos aqyn Çanataev Køkrai atynan elge taralady çana sol kezdegj Ombvda syqatyn «Dala ueloiaty» gazetjnde de vasylyp çyredj. 40 çasynan vastap, Avai olen dj öz atymen syqara vastaidy. Osydan vylai qazaq dalasy vügnpy cecen, vjlgjr, aqylgöi Avaimen çarvsa syqqan, aqyn Avaidyñ dausyn da estidj. Sodan vylai qarai Avai olen dj körtöp çazady. Avai olen derjn çastar auyzdan auyzqa qaқыр әketjр vjrden vjrge көсjрр әketjр, vukjl qazaq dalasyna taratady. Qazaq dalasy Avaidyñ ülylyqyna, aqyndyq onerjne, aqylgöiljgjne vas ijr, ony qalyñ el tygel көdjрleidj.

Avai qalqan otjrnjnñ 20 çylyp aqyndyq, çazusylyq jske çym-saidy. Öz çapynan syqarqan olen derjnñ ystjne orys әdәbietjnñ атақты klassikterjn qazaqçaça audarady. Çarqyn oi, adamgerçiljk рjкjрlermen tamasa көrkemdjкpen adam çyregjn tervetetjn Puckin, Lermontov syqarmalaryñ eñ alqas qazaq qalqyna taratady Avai. Avaidyñ severljgymen sülu vor audaralyqan Puckinnjn «Onegin, Tatiana qattary», Lermontovnyñ «Oi», «Çelken», «Qançar», «Düqa», «Terektjn sy» taqy vasqa syqarmalary qazaq qalqynyñ өз tuma olenj qüsar, auyzdan auyzqa tarap ketedj.

Avai özjnñ syqarmalarynda el jcindegj çauyzydyq, ony tudgusy volys-staryñ, atqamjner qulardy көvjrek ötkjр synady. Patsa әkmetjnñ әkjmderjne narazydyq kyceite berdj. Sol severten de Avaiqa degen savulydy, ösek-çalan atqamjner әkjmder көveite berdj. Semei çandaralyña «Avai aq patçaqa qarasy ygjt aitty» degen arvzdar da çauыр çatty. Semeidjn general guvernator, politseilerj—patsa әkmetjne qauyrt adam der Avaidy aigvça vaqylauqa alady. Saiasi aidalyр kelgenderdj yijne panalattyñ der çana olarmen dos völdyñ der Avaidyñ aulyña tjntu çasaidy. Semei çandaraly Avaidyñ dosy — Dolgorolov, Grosstard Avaidyñ aulyña varudan tıyr, vasqa çarqa quady.

El көzjnde kyn saıyn көdjрj, атақты artqan Avaidy kyndeucjler de көveiedj. Avaidyñ çaqsylyqqa, әdjldjкке, adamgerçiljкке сақты-қан әsiet, onege çaңalyq jsterjn ünatraqan eskjçjl qauymnyñ adamdary Avaidy tyrlj ösekke taқыр qaralai beredj. Bıqan vjr дәlel «Dala ueloiaty» gazetjnde «Avai ata çolyñ qumady, vüzylydy» der vjr qu maqala çazyр, Avaidy sögedj.

Osyndai pәlelj qauymnan tuñje vastaqan Avaiqa auyr qazalan tar volыр, çaraly çapyn onan syñ üulata tysedj.

Bjljmdj çana asa talarty valasy Әvdjraqman qaitys volady. Әvdjraqman Tiımendegj realni ucilicse oquyn vjtjрj, Peterburgteгj Mixaelevski artelleria mektevjn vjtjрj, artelleria akademiasyna tyskelj çyrgende qurt auydan öledj. Öz qalqy usjn, kelecек usjn ylken qyzmet jstedj, der zor ymjñ kytken valasynyñ өljmj — qart Avaidyñ көñjlnde qaiqyny ydetedj. Vjr çaqy, zamannyñ üly jstergj, ekjncj çaqy özvasynyñ qaiqyсы aqyndy çalqyзsyratыр, müñaitady.

Sol qaiqyda çyrgende 1904 çyly, 14-maida Avaidyñ syjktj perzentj, aqyn valasy Maqaula qaitys volady. Bül өljm Avaidyñ qart

qialьп әвден кyiretedj. Мақауиа өлгennen кейп қығқ кyндеі ес рендемен тjлdespei, өз оймен өзj воьп, варьқ қайқысьп jске қи- paidь. Уиль ой, ассь хасрет воьп қеңjр ұль ақып 1904-қыль 23 yien- de дyниеден сарар сеgedj. Аваидьң замандасыньң вjгj белгjлj ақып Мәшур Қысjр Кореевтjң қолқазвасында Аваидьң өлjмj тураль вьлаі деп қазадь:

«Бьвгайтм Құнанвай ұль Мақауиа деген валасы өлгennen кейп 40 кyп қайқығьп отьгадь. Мақауианың қығқып бергennen кейп мына сөздj айтыр қантәсjлjм қыладь:

Қызге келген қариадаі.
Қалқытың қамып оилақан.
Сәулем edj көзjме,
Қанқан ottai қайнақан.
Дyние қалаі тар edjң,
Мақасымды қоимақан...
...Атам-анам қара қер,
Аса бер, кjрем, қойныңды.
Сенен басқа ес қерден
Тава алмадым огьнымды.

деп өлjр кеткен».

Уль ақып тар кезеңге тар воьп, қайқыменен дyниеден өттj. Сынында оның қайқысьпньң көвj өз қалқыпньң қамь edj, өз қалқы усьп кyңренjр, асы ой, қарқып рjкjрлердj тәттj сезjм, ұль армандар- ды артына тастар кеттj, вьлардың вәj ақыпньң мәңгj өлmeйтjн сы- қармаларынан айқып көрjнjр түр.

II

Авай өз заманып аума-төкпе заман деп атады. Уль ақыпньң вьл сөзj тарихі сындырға әвден сәikes айтылған сөз. Вьл кезде Resei патса өкметj қазақ елjн вjрқола қаулар алыр, өзjне вақындығыр ал- қан edj. Reseidjң отарсылық әрекетjне қарсы қасалқан ұлт азаттық көтерjлjстер қығқып қосыпқа ұсығар васылыр қалқан edj. Қазақ елjн огьс отарсылары қайлар алыр, Resei тjлегjне сай келетjн өзгеце тәртjп- тер қыргjзе вастаидь. Қазақ даласындақы вьғыпқы feodalдық ақсақалдық тәртjптердj Resei өкметj өз тjлегjне сәikes қайта қығыр, feodalдық-ақсақалдық дәстjрлердj де аulдақы вьғыпқы қоқалық-вильк тәртjптj тыр қақынан қана өзгертjр, вьғыпқы ystemджк қалыпты кy- ceite тьседj. Қазақ даласыньң тақыдығы қалдақы патса сiновниктерj мен аulдақы солардың воьс, старсындарыньң қойына көседj.

Қазақ аулына Reseidjң ystemджгj тьсjр, өзjнце өзгеце тәртjптер енгенмен қалқы өмjгjнде қақысылық қақдайлар тұмаидь, қайта патса өкметj сықарқан өкjмджк-қоқалық системасы ел jсjндегj талас-тартыс- ты, ұру арасыньң қаңқалып кyceite тьседj. Воьс sailau мәсеlesj қа- зақтың eskj рucыдық тартысып кyceitetjн дау-кардың yлкен өвиектjсj вoладь. Resei отарсындарыньң ystemджгj қазақ аулыньң қай-кyиjп қатты кyizelttj. Қазақ қалқыпньң ең қақысы деген қерлерjн огьс васыпсылары

tartыр алды. Qazaq elj salьqpen, асыq talaumen, saudamen qanala ty-
syr, vьrьnьqьdan da kьrj аьлтпалыqqa псыгады.

Resei ьkmetjnьj viley—ьkьmdjk qoqалыqь, otarcыldьq saiasatь
qazaq eljnde ьkьmьcьljk vьurokrattьq ьrekettj, Reseidegj qanau tьr-
tjpterjn kyceite tystj.

Oсьндай аума-төкре аьrь zamanьqа kez volqan Авай ьлеумет, qo-
qam ьmьjrnьjнэ толqаqь ьetken аsa маңызды мәselelerjn көterjр
vатыl tyrde aita vьldj, ьmьjр сьндыqьн varьq ьaqьnan keп qamтыр,
aьqьn suretter vere vьldj. Авай сьqармасыньн negjzgj көzj, ol ал-
дымен qazaq qalqьньн ьmьjрj мен kyresj voldь. Авай ьz дьuьjrnьjнэ
сьндыqьн ьarqьn sipattar көrsetken realis аqьn. Авай сьqармаларь
sol kezdegj дьuьr мен qazaq qalqьньн vасындаqь аьртпалыq kyiler-
men тыqьz vailанысты. Qazaq qalqьньн feodalдыq eskj salt-sanadan
qьтыlu мәselesj, qazaq qalqьn мәdeniettj el qьлыр ьrkendetu мәsele-
sj, otarcыldьq-cinovniktjk qьсьmnan qьtqaru мәselesj, ьdjlettjk тең-
djk мәselesj — qazaq qalqьньн kelecek daqдырь ycjн sol kezdegj
tarixi zor мәseleler edj. Oсьндай tarixi cecucj мәselelerdjнэ vьrj de
Авайдын даньсрандыq сьqармаларьнда keпnen qamтылыр, aьqьn көrse-
tjлjр kettj.

Авайдын ьлеумettjk oi-pkjьrj осьндай tarixi ьaqьdailarqа vьrden
vailаныsa сьqsa, ekьncьj ьaqтан Reseidjn sol tьstaqь ьлеумettjk oi-
pkjьrj qozqалысьньн да көр ьserj voldь. ьsjrese ьzj pьr tьtqan
Puckinnьjнэ gumanistjk pьkjьrlerj мен Lermontovтынэ tьсьndaqь zа-
manьqа degen qarсылыq, narazыlyq sarьndary, Saltьikov-Ccedrinnьjнэ,
Tokstoidьнэ ьkmettj, ьkьmьcьljk, dьj-cьrkeudj, сьнау, mьneu sarьn-
dary көр ьqралын tigьzдж.

Qazaq аулыньн sol kezdegj ьkьmdjk-qoqалыq tyрlerj eskj feodal-
дыq-aqsaqалдыq дьstьyrjmen Resei ьkmetj engьzgen cinovniktjk-vьu-
rokrattьq sistemанынэ qosьndьсь voldь dedjk. Oсь qos-qьrtьstь ьkьm-
djk-viljk tartьvь el jьjnde qian-keskj qaicыlyqь, sьmдыq ьreketterdj
tuqьzды, vьrьnьqь rucыldьq tartьstьнэ qazanьn qьzдыra tystj. Feodal
vailar, atqа mьnerler volьp, patca ьkmetjnьjнэ cinovnik volьstarь
volьp qalyн vьqarанынэ syljktei sordь, el vасыna kyizeljs tuqьzды.
Авай ьzjnьjнэ vьrsьpьra сьqармаларьнда zildi mьsqьl sьzder arqьly
eskьljk атаулынь, qalqьtь qaraпqьlyq сьrmaына vailar kelgen qoqа-
moldalardь qattь сьnьqа alady, ьrlyq, varьmtaqа salьnu, ьiel qaу-
мын kyндьjkte ьstau siaqьtь eskj feodalдыq tьstjrlerge qarсы сьqady,
olarmen kyres acady.

Авай ьte-mьte ьzjnьjнэ көр ьlenдерjнде ьtkьr sьzj, асы тьlь ar-
qьly volьs-vilerdjнэ atqа mьnerlerdjнэ mьnez qьlyqтарьн ьltjre сьnadь.
«Volьs voldьm mьneki». «Mьz volady volьсьнэ» siaqьtь ьlenдерjнде
mansap ycjн, eldj ьeu ycjн dalaqтар сауьp cьngen сьmьbrai volьstar-
men, alaiaq atqamьnerlerdj masqaralap tastaidь:

Orьs siez саqьrsa,
Volьs eljn qarmaidь.
Qu starьsn, ас viler
ьz ьyregjn ьalqaidь,—

der, el vilegen әкјмдердјң қанақыстық әрекеттерјң әскереleidj. Qazaq qalqyn syljktei sorucь, el јcјндеgј quьq sүmдьqtь tuqьzucь, paraqor volьs pen «qu starcьn, ac vilerdj» mjnez-quььq қақынан оsьlai әскереlei kele, Аvai vүlar patca әkmetjнјң qazaq eljн әdeij talau ycјн, әdeij vүldjru ycјн qoiqan қaldaptarь екенјн de асър айтыр ketedj.

Аvai оsь мәselege vailanьсть Resei әkmetjнјң otarcьldьq әreketterjne de tijse ketedj. Әz qalqьnьq ұlt-azattьq мәselesj, Resei patcalьqьnьq qьsьmьnan qүtyu мәselesj—ұль aqьnньq esjnen сьq-qan мәsele emes. Әzjнјң dosь, сәkјrt aqьnь Kәkvaiaq Resei otarcьldarьna qarsь kyresken Kenesarь Naugьzvai turalь әdeij poema қаzdьgь da tegjnnen volqan јs emes. Resei әkmetjнјң ұлыqtarьna қаqьmsaqтаньр qazaq qalqьn talauqа salqan volьs әkјmderdj sьnai kele Аvai vьlai deidj:

Мәz voladь volьsьн
Arqаqа ұльq қаqqanqа,
Сьltьrаtьr огьsьн,
Cendj cekpen қаpqaпqа,—

der, patca әkmetjmen vјrlesjр, qazaq eljн talaqan volьstardь da қerleidj. Odan әrj, Аvai qazaq eljн talauqа, vүljncјljkke salqan, el vасьna seleve tysjrgen Resei patcalьqьnьq sүmдьq talau әreketterjн асър көrsetedj:

Maьndь қаuqа,
Baсьndь dauqа,
Qor qьlma, qorqа, tatulas!
Әtјrјk, ұrьq,
Ykmet, zorьq
Qүgьsьn, көzјң асьlmas;
Uiatьn, arьn oіansьn
Bүl sөzјmdj oilansьn!

(«Segjz aiaq», 1889-қьl).

Bүl әleqmen Avaidьn sol kezdegj patca ykmetjne onьq otarcьldьq zorьqьna qarsь volqandьqь, өз qalqьn sol zorьqтан qütqaru ycјн vјrlјkke, қаudan qorqanьqа сақыqань айqьn көrјnr түr.

Vјr қақы patca әkmetj volьp, еkјncј қақы el јcјнјң atqamјner, volьs, vilerj volьp qalq vасьna tuqьzqan aьrtральqtь ассь zardaptь aita keljр Аvai:

Bai aladь kezјnde көp verem der,
Cetpei түrqan қerјndj tek verem der,
Bi men volьs aladь kycјn satьp,
Men qazaqtan kegјndj ar verem der.

Қан-қақтан talau сьrmauqа tysken qazaq qalqьnьq kyij ol kezde оsьndai edj, danьcran Аvai әzjнјң aqіqatcьl сьqarьmalarьnda solar-dь айqьn көrsettj.

Авай өзjнjн «Куз» degen өлеңjнде, revolutsiaqa deijnjг qazaq аильнн әлемettjk түртмьсь тураль, qazaq kedeilerjнjн аianьсть ауьг кyij тураль сьндьqtь терең аqтaгьр айтьр берdj, аulдаqь tap qaicььqьн qazaq kedeilerjнjн bailardan көрген qorььqьн аiqьн су-реттер берdj.

Sol «Kuz» өлеңjнде Авай kedeidjн аianьсть хaljн вьlai веimeleidj:

«Kedeidjн өзj cyger maldь ваqьр,
 Oтьruqa oтьн çoq yzvei çaqьр.
 Toңqan ijn сьььтьр, топьн iler
 Cekpen тоqьг, qатынь вьгьсең qaqьр.
 Ças valaqa yide ot çoq түrqaн mazdap,
 Taltьр, qaqtana almai өle çazdap.
 Kempьr calь var volsa qandai qьн,
 Bьr çaqьнaн qьsqanda çel de aзьnap.
 Kəгj qoi өртеp соiqan вaидьн yij,
 Qai çerjнде kedeidjн түрсьн кyij?!
 Qara qidan orta qar игьспai berse,
 O da qьlqaн kedeige yьken сь.
 Qar çausa da toңvaidь vai valasь,
 Yи сьь kijz түtqaн ainalasь.
 Bai иььна çalsь иь çальньсть,
 Aqьр cyгьr, oinatar көzdjн çasь».

Авай qazaqтьн еңбекcь kedeilerjнjн ауьг түртмьста cyргенjne qattь qьңcьladь, zor adamgercьljk sezьmmen olardь аiaidь, kedeiler qancama агьр-асьр, вьтьq-суьqqa игьььр, вaидьн çүмьсьн jstese de еңбектерj вьr çанваqаньна, вьrде вьr raxat түртмьсть көre алma-qаньна кyijnedj; bailarqa-qanaucьларqа qarсь еңбекcь вьqaranьн ьza көгьн qozqaidь; bailardь aram тamaq, çатыр jсucьler, meijьm-sьz, pьqьь вьзьqтар деп qattь sögedj.

Feodalьь aulдаqь теңсьzджктjн вьrj qazaq әieljнjн кyндjкте volьь edj. Syimegen adamdar qьzdardь malqa satьр, erjksьz әiel-djкке alu, bailardьн көр qатын аlyсьььqь вәгь әiel qaььтьн qorлаucь-ььq qььqтар edj. Авай qazaq аильнн ось eskь дәстыгьне de qarсь сьqьь.

«Bьr сьлу qьz түгьрть хан qoьнда» degen өлеңjнде көгь хандь syimeñ суqа qūlap өlgen qьzdь çьн qьla kelьr, eskь qūгьpqa nәlet аitadь:

Sәn saltanat çūvantьvas ças çyреktь,
 Kьmde volsa түrqьсьн көкsemektь.
 Mezгьlj өtken дәүrendь qualaqaн
 Ne qьсьн вьr qartaiqaн qu syiektь.
 Kəгь-ças дәүrenj өзge tatu emes,
 Epke көner et çyрек satu emes.
 Kьmde кьm yьken volsa өкь mycel,
 Mal берьr алqanmenen qатын emes.
 Bai qartaisa тaльна берer сьььь,
 Mal өmьrdь çaңqьrtpas qūdai игьqьг.

Bjreudjñ qъзып алыр малқа сатыр
Baiaqъпыъ jzdegen qandai qûrқығ?!

Syitjр, Авай qazaq әieljñjñ kyñdjктен, мал юнына сатыр қор болусыықтап азат etjлуjн арман etjр қыладь. Bjtalai өлендерjнде әielderdjñ was wostandyқып, maxawbat еtkjñdjгjн, теñdjк алыр қыладь. Авайдың wûl pjkjrлерjñjñ маңызь өз zamanь ycjн asa zor boldь.

Авай сықармаларында өнер, wilmge садыру, қалқы ақарту jsjне айрыса маңызь бередj. Оl qazaq қалқып қараңқылық қауыздық дүниенjñ қысымынан қутқарыр, мәдениетj elderdjñ қатарына қосудь, қалқының мәдениет арқылы өsjр өркендеujн, әdjlettjк адамгерсijлjк salt санақа ie болудь арман ettj.

Өmjrdj қайта қасауда өнер wjлjmnjñ zor құрал екенjн Авай wassa айтady. Сыпында да feodaldық русьдық wasым болқан аulда, dñн мен қараңқылық қартақан аulқа өнер wjлjmnjñ енуj — yлкен өзгерjс engjzetjн кyc edj, өзjñjñ көр сықармаларында Авай қалқы өнер wjлjмge садыр қар салды. Resei өkmetjñjñ отарсыдық, әkjm-cjldjк әрекеттерjн, eldj azдыратын сүм pejlderjн қатты сыпыға салатын wолса, ал, Reseidjñ progresscijл мәдениетjñjñ, асыл оi pjkjrлердj қозқаусь оғыстың ұлы адамдарының рухани дось boldь. Syitjр keljр Авай qazaq қалқып сол мәдениеттен пайдалануға ygjttedj. Feodaldық әдет-құрығыты, қараңқылықты қақтайтын ескjсijл топтарға қарсы сыдыр оғыстың өнер қылымын yirenjңдер деп қар салды. «Оғыстың қылымы дүниенjñ kjltj, оны wjлгenge дүние арзаньнақ тyседj, оғыстың тjлjн wjлсең көkjрек көzjң асылады» деп nasıqattady Авай. Қалпы оғыс атаулыдан ygjккен қана оның мәдениетjнен at топын ала қасқан керj тартпа қауымды mjнер:

Оғыс терjс айтпайды —
Қаман wол деп оларды,
Қаны wұзық өзj oilар
Qu menen сүм wоларды —

деп масқаралады.

Оғыстың өнер, қылымын yirenuge адамгерсijлjк мақсаттарды қоia kele Авай оғыс оқуын оқуда сен құмарлықты қыыр қyргендерdj сөгjр wылай dedj: «Оғыстың қылымын wаласына yiretкен қандар сол арқылы тақы да qazaқты аңдысам екен deidj». Қа wолмаса:

Ойында қоқ олардың
Saltыkov пен Tolstoi,
Ia tjlmac, ia advokad
Bolsam degen wәrjнде оi —

деп сенқұмарлықты сөге keljр:

Қызмет қылма оiaзқа,
Қанбай қатыр сөнуге —

deidj de oqьqan җastardь qaiqqa qьzmet etudj, Saltikovtar siaqьtь
qalq qamьn oilaitьn aqьlgөi voludь өsiet etedj.

Qazaq җastarьna:

Әsempaz volma әr nege,
Өnerpaz volsaь arqalan.
Sende vьr kьrьjьc dyniege
Ketjgьn tap ta, var qalan! —

dep aqьl aitadь. Avaidьn vül danьsrandьq sөzjнj, mөnjьsj — җas
qauьmdь әleumet өmьrjнjн sanalь qairatkerj etudj көzdeu edj.

Avai dynienj өzгertude, adam түrmьsьn җaqsartuda envektin ma-
пьzь asa zor ekenjн җaqsь tysjndj. Eger еңбекке, еңбек etuge adam-
ньн көzqarasь өzгерse, түrmьstьн өzgere alatьndьqьna ol әvden
senedj, sondьqtan ol, qalqьtь, talapьtь җastardь, еңбек etuge, еңбек-
tj syiuge саqьrdь. Erjнcek, җalqaulardь, җaruaqа qьrsьzdardь Avai
meiljнce җek көrdj, «тамaдь toutь. җүmьsь җoqьtьq—azdьrar adam
valasьn» («Segьz aiaq» äegen өleпjnde) dep, җүmьs jstemeucjлjk,
еңбектj syimeucjлjk—vül qanaucьlardьн jsj ekenjн асьr көrsettj.

Avai өzjнjн көр сьqarmalarьnda vлjьmsьz, еңбексjz җьrgen
aram tamactardь, qanaqьc, bailardь, el еңbegjн җөp semьrgөп, җө-
vьr paraqor volьs, bilerdj, sүmrai qoҗa, moldalarьdь qattь sьnadь,
tek qana adal, өnjmdj еңбек qana qoqamдь dүгьs җoлqа җөtkjze-
tjнjн vлdj:

Еңbegj җoq өрpenen mal tapam dep,
Sendjre almai sene almai sendeledj...
Tәuekelsjz talapsьz mal tavьlmas,
Еңбек қылmas erjнcek adam volmas...
...Qulьq, sүmдьq, үгьqpen mal җиьlmas,
Sүm nөrsjн yijьr volsa tez qүйьlmas —

dep, еңбексjz mal tavu yөjn көzjн satqan erjнcektj, qulьq-sүmдьq
җasaitьn ala aiaq qularдь sögedj. Adal еңбек, өner, qairatpen өmьr
җasaudь nasiqattaidь, feodalдьq әdettj osьlai qattь sьnai kele, Avai
өz qalqьn өnerlj еңбекке саqьradь.

Avai сьqarmalarьndaqь sьncьsьqьtь өz түsьndaqь сьндьqpen җана
өz qalqьn җarqьn sәulelj kelecекке саqьrмен үctastьrьp отьrdь —
Avaidьn әr aluan, көrkөm tvorcestvosьньн ideialьq mazmүndьsьqь,
negьzгьj vaqьtь mьne osьnda. Avai vül җөnde ynemj adamдь, qalq-
tь tәvieleitjн, өsjretjн сьn maqnasьndaqь iskusstvonь qoldadь.

Avai tvorcestvosьnda өmьrdjн qamьlmai qalqan җaqь җoq. Та-
vиqat ta, әleumettjк qarьm-qatьnas ta, qoqamдьq qүгьsь ta, oqu-
aқartu jsterj de, — osьlardьн ecqaisьsь da aqьl-oi iesjнjн, көrkөm
sөz үstasьньн көzjне сальvai qalqan emes. Avai tvorcestvosьньн
vьr danьsrandьqь mьnada: adamньн qoqamдьq өmьrj мен qoqam-
дьq tәҗivеdegj veinesj Avai poeziasьnпaн ynemj җarqьn көrjнjр
отьradь. Avaida adamньн әreketj, еңbegj, jsj, oib, sezьmьj, атmanь,
maqsatь, talavь, qaiqьsь, qialь taqь vasqalarь көrjнvegen vьrde-vьr
сьqarьma җoq. Avai yөjn adam mөңgьj үль veine, үль tülqа.

Уль ақып Авай — өз заманының ол suretcysj. Ол, өз дәуір-
гіндегі түрмисть, қалқтың алқа ұмтылған зор талабын көрсетті.

Ақып feodal bailардың, синовиктердің қысымдарына, қоша мол-
да, eskicjilderдің бүзұқтықтарына асықтан асық қарсы сықыр, әділеттік,
adamencilik-сипмандық ой рijkjrlerdjн туып көтерді. Өз дәуірjнjн
алыңды қатары қараткерj Авай қазақ қалқып мәдениетке, progres-
ке internatsionalizmге қақырды. Авайда Reseidjн, Батыс қана Сықыс-
тың қақыс адамдары өзjнjрдеi қақып, вауыр boldь. Сондықтан да,
ол сындықты, замана қайып өз заманындақы адамдандан анақырлым
терең, кең, алысты болқайтын қырақы тырде тьsjndj; вjрақ, ұлы ақыпның
тамаса идеяларының jske асына өз заманасы, өз ортасы тьsau сал-
ды, ақыпның ұлы қапына, ақып ой-рijkjrlere kerj tartpa қауым бөгет
қасады, ол өзjнjн қалқыз, көмексиз екенjн сезjр мұңайыр, кыңге-
нjр сығлады.

Авайдың қайып-мұны сол тұстақы қалқы васының ауыр кыjнен,
зорлықсы заманның сұмдықы әрекеттерjнен tudь. Қатал заманмен
кыреске тьsjр қазыс қапын қаралақан ақып:

«Сырегjм менjн қығықы қаман,
Қанатсы дьnyieden,
Қайтjр қана қаласын sau
Қайтқан соң көңjл әр neden» —

деп, зорлық, қанат дьnyesjне қарқыс айтты. Алайда Авай өз сапасында-
қы тәтj қалдан, асы арманнан ес қандай тоқырақан емес, өз
қалқына езгj өмjрдj, әдjлетcjл кең түрмисть ақысауды, қараңқылық дь-
nyesjне лақанат аитуды өз көңjлjнде ұлы ақып өlj-өлгенге қад етjр өттj.

III

Авайдың ұлылықы оның әлеуметтjк ой рijkjrljнjн тереңдjгjнде қана
емес, Авай алдымен өзjнjн ақындықы өнерjмен ұлы; қазақ әдебиетj
тарихында Авай тамаса көркем сөздjнj себерj, теңеuj қоқы кемен-
гер ақып.

Авай, қазақ поэзиясында novator — қаңа poetикалық өнер tudь-
қан ақып. Оның tvorcestvosь — қазақ поэзиясының реализмjн
қана қалқытықы қақып кысейттj. Оның өлеңдерj мен роemалары, оның
prozасы — қазақ әдебиетjнде реалистjк вақыттың қеңjсj boldь. Авай-
да деjн қана Авайдың тьсында қазақтың атақты ақындағы көр boldь.
Замана қайыпның ақыгөi сықысы, зарзаман дәуjрjндегj қалқытың
васындақы ауыр халдj, қайқы мен мұңды қеткjze айтыр берген
Сортанбай, Дәулет, Мұғаттар, қалқытың азаттықы қолындақы ерjк кырес-
терjн сығлаусь Махамбет, Ысамбай, Досқықалар Авайда деjнгj
әдебиеттjн асы сұпайларын қасады. Авай олардың tvorcestvosьн толық
менгерге отьыр, қазақ поэзиясын вjр қақынан қалқы tvorcestvosь-
мен, екjнcj қақынан дьnyie қызjлjк классиктjк поэзиямен ұстасть-
ғыр, вjк қаңа ватыра көтердj. Авай өзjне деjнгj ақындардың поэ-
зиясын ақындықы мәдениеттjн қоқырақы дәреқесjне көтердj. Ақып аса-
мақналы, көркемдjк тырj әр алуан маңызы терең образдар қасады.

.Авай өлеңдердј өзјнің мазмұнъ қақынан терең, рјкјрј vai, көг-кемдјгј қақынан мјнсјз сұлу қазыуып талар еттј. Poezia vos мы-сың, мақнасыз, мақсатсыз, bailарды мақтау сөз болмай, өмірдјң, қалқың керегјне қарау керек деп вјлдј. «Өлең сөздјң патчасы» де-ген өлеңінде вьлай деідј:

Вүғынқы eskj vidj тұрсам вағлар,
Мақалдар аитады екен сөз қосарлар,
Ақындағы ақысыз панап келір,
Көг çerдј өлең қыртъ қоқтан қармар.
Қовыз вен домбыра алып топта сарнап
Мақтау өлең айтърты әр кјмге арнап
Әг elden өлеңменен қаиыр тјлер
Кетјрген сөз кәдјрјң құртты қарлар.
Eskj vice отырман vos мақалдар,
Eskj ақына мал усьн тұрман зарлар,
Сөз tyzeldj тыңдаусь sende tyzel,
Senderge de keleiң endj аяңдар.

Авай өз сықармасында құртқа өнеге volатып оі рјкјрдјң терең volуып көздедј:

Men қазваймып өлеңдј ермек усьн,
Қоқ варды ертегјңј термек усьн,
Көкјрегј сезјмдј тјлј орамды
Қаздым yлгј қастарға бермек усьн —

деген сияқты өлеңнің salt санапы тәрвieleудегј yлкен құрал екенјң көрсететјң сықармалары толып қатыр. Соларды асылна кelseк, Авай өзјнің poetикалық printsipinde сықармапың идея мазмұн қақынып кyctj volуып талар etkendјгјң көремјз. Өз сықармаларында осы printsiptj ұстап терең рјкјрлер, tyideк oilар тастаиды. Сонымен Авай өлеңнің мазмұнына сай сұлу сөзбен қазыуып талар еттј, өзј сондай етјр қаза вјлдј:

Өлең сөздјң патчасы сөз сарасы,
Қыпнан қыстығар ег данасы.
Тјлге қаңіл, қyрекке қылы тјр,
Тер-тегјс құтыр кelsјң айналасы.

Авай өз сықармасында осы printsipterdj сақтап, кемегерлік аса көркем сықармалар қасады.

Аваидың ақындық мәдениетј кең өрјстј, алуан саласы, ол Сықас, Еврора осы әдебиетјндегј poezialық қасиеттердј воиына толынан сјңјрген ақып. Сөйтјр өзјнің ұлылық өнерјмен қазақ poeziasында вүғып volтақан қаңалықтарды engјзген novator, қаңадан қол асык классик.

Аваидың қазақ poeziasына engјзген қаңалықтары толып қатыр. Авай алдымен yлкен лирик ақып. Авай лирикасы алуан тырлј. Авай лири-

kasında zamanaqa degen oi pjkjr, zamanaqa degen qaiqь, adam valasьnь jckj sezjm kyilerj, taviqat əserj de keñnen qamтыladь. Avaidьñ ғыдыñ төрт mezgijne arnar çazqan öleñderj, taviqat sipa- тыньñ сығарь qazaq poeziasy ucjn çaңa aqьndьq мәdeniet volьp ta- vьladь. Avai adamньñ çan tolqьnь jckj sezjm kyilerjn, qanьc, kyij- njc xalderjn, maxavat əserlerjn «tjge çeñjl, çyrekke çьь tietjn» sьlu sözder arqьь surettei vjlgен yлken psixolog aqьp. Onьñ өз çyregjnjn mьñьñ certken «Adamньñ keivjr kezderj», «Çyregjm menjn qььq çamau», «Kөñjl kyij taqьda», «Өlseм ornьm qara çer», «Kөleñke vasьn üzartьp», «Keldjk talai çerge endj» sьlaqьь сыqarmalarь lirikaньñ tamaca sьlu, мәdeniettj ylgjlerj volьp sanaladь:

Kөleñke vasьn üzartьp,
 Aлысть көzden çasьrsa;
 Kyndj uaqьt qьzartьp,
 Kөk çiekten asьrsa;
 Kyngjrt көñjlm sьrlasar,
 Sürqьlt tartqan veiuaqqa.
 Tөmen qarap mьñdasar,
 Oi çьberjr ər çaqqa.
 Adasqan kycjk sekjldj,
 Uьp çürtqa qaitqan oi!
 Өkjndj çolьñ, vekjndj,
 Өure volmai, onь qoi!...

Bül сығсы aqьnньñ көñjl kyijnjn suretj. Mьndaqь oi, sezjmnjn vjrdеi өtkjrljgj oqucьqа yлken əser etjr, vjr ауьr kyidj elestedj. Avaidьñ qacьqьq, çastьq tararьnan çazqan lirikalьq öleñderj qazaq çastarьnньñ əlj kyngе deijn çan əldiler aitatьn öleñderj volьp keldj.

Lirikalьq çana əlewmөttjk taqььrtaqь satiralьq öleñderjmen vjrgе Avai virnese poemalar çazdь («Eskendjr», «Masqut», «Əzjm»). Avaidьñ çazqan poemalarьnньñ temalarь asa көñjl vөlerljk, qьzqь- lьqьt. Eskendjr turalь poemasynda Aleksandr Makedonskidjn çer çyzjn çaulaqьcьq, adam qanьn төkkjөttjk, dyniege көzj toimaqan mansarьcьldьq qьlьqtarьn sьnqа aьp, oqьan qarьsь Aristoteldjn aqь- dььqьp, danalьqьp ardaqtaidь.

Avai tek aqьn qana emes, ol nrozaiik. publitsist voldь. Aqь- oidьñ kemөngөrj — Avai, qara sözderjnde de өзjnjn көrnektj stilist ekenjn, tereñ maqnalь maqьl sözdjn, filosofialьq tereñ pjkjrdjn üstasь ekenjn көrsettj. Onьñ «Ojaqlia» degen сыqarmasь tarix, pedagogika, pravo temasьna çazьqan asa qьndь сыqarma. Az söz- ven көp maqna verucьljk, tereñ maqnalь pjkjr, meiljnсе tapqьrlьq oi, mjne «Ojaqlia» nьñ stiljnjn өзgeceljgj:

«Dynie yлken көl. Zaman — soqqan çel. Aldьñqь tolqьn aqa- lar, artьqь tolqьn jnjler, kezekpenen vөljner, vaiaqьdai көrjner».

«Baqpen asqan patçadan, mьlmen asqan qara artьqь»,

«Saqalьn satqan көrjden, əñvegjn satqan vala artьqь».

«Men, eger zakon quatzь qolьmda var kьsj volsam: adam mjne- zjn tyzer volmaidь degen adamньñ tjln keser eijm», taqь vasqalar.

Aqын җана ақыл-ой кемегері Авай ірі композитор болды. Ой өзіннің лирикаль өлеңдеріне арналып ән-күй сыйағыр отырды. Авай өлең, музикалық сыйғармаларында җаңа мәдениетті тырлерді берді: romans, еллерғиялар сыйғарды. Авай 16 музикаль сыйғарма түдүрды. Оның вил музикалық сыйғармалары қазақ қалқының арасында өте көр тарды. Авайдың «Көзіннің қарасы», «Қор болды җаным», «Сігіт-тің қызға айтқань», «Сегіз алақ», «Өксем орным қара җер», Пuckиннің сыйғармасы воінса җазған «Татіананың әні» сияқты сыйғармалары күнй выгінде деің қазақ қалқының сыйікті әні болыр кедеді.

Авай қалқ музикасын, ақындардың әндерін аса җоғары құрметпен бағалды, өз түсында болған Бйрҗансал, Ақан-сері, Ғайау Мұса, Әсет җана басқа қалқтың таланты композиторларын Авай җақсы біледі. Бйрҗансал, Әсеттер Авайдың аулында айлар җатыр, Авай алдында әндерін айтыр, өздерінің музикаль сыйғармаларына бақты алыр отыраған. Сыйтыр, Авай өзіннің творчествосының вил саласында вүгінқы җана өз түсындағы искусство мәдениетін менгере отыр, қазақ музикасын җаңа матірпен байты.

«Пuckин мәңгі җасай беретін, өлген қалқында қалмай қоғам санасында еркіндеп дами беретін көрінске қосылады»—деп җазған еді V. G. Belinski. Оғыстың даньыран сынсының осы сөзін Авай творчествосы җөнінде айтуға болды. Поэзияның асқан ұстасы, өз кезінің, апырғақ айтқанда өз заманының тереңнен толқайтын ұлы ақылы болған Авай, өзіннің творчествосымен кеелі ақыл ойдь, қилы-қилы замандардың мәдениеттік ұлы тавыстарын өз қалқына силық қыр әкер тартты.

Авай поэзиясының идеясы кең, терең мақналы, опымен қават поэзиялық җақынан таң қалдырғандай күнды, үлгілі. Авай осы қасиетімен үздік сықты.

Авайдың қазақ әдебиеті үсің сійірген еңбегі аса зор. Авай вјздің җаңа әдебиеттің басы, қазақ поэзиясын кең арнаға салушы, вјздің җазба әдебиетімізді җоғары көтерүсі, асқан классик ақылымыз. Авай қазақтың тіл тазалығын сақтап әдебиет тілін өрјстетүсі ақын. Авай қазақтың публицистика әдебиетіне негіз салған җазушы.

Қазақ қалқының ұлы ақылы Авай, ең җақсы олар, еркіндікті аңсаған талаптар түнсықтығылыр, қуқылықа ұсыраған, қалқтың үстін қара бүтандай ауыр қысым басқан заманда өмір сүйір, даналық сыйғармаларын түдүрды. Өз қалқының адал ұлы, оның аңсаған арманын, идеялын җылаушы, Авай келеcek күнге сәулелі үмітпен қарады. Өз қалқына җағыр, еркін дүниені алдағы күннен кытті. Ақылының вил кыткен армань, үміті қазақ даласына ұлы сotsialistik октәвр революциясы атымен, ұлы Ленин, Сталин өсімімен оғындалды.

Вјздің совет қалқы қана Пuckинді, Cota Rustavelidj, Cевчен-коть, Низамиді, Navoidь өзіне җақың, туыс еткен сияқты, Авайдың да ұлы еңбегіне толық баға берір, оны құрметтеп җатыр.

Авайдың сыйғармалары революцияға деің 2-3 рет қана басылған болса, вјздің дәуірмізде сotsialistik Ұлы Октәвр революциясынан бері җыл-җыл сайын мыңдаған тираҗвен басылыр сықыр кедеді. Вил өзіннің классик ақылы қалқтың сыйетіндігін көрсетеді.

Авайды есте қалдыру җөнінде јsteletін қаҗетті җаралар туралы Қа-

zaq respublikasъ ykmetjnъ qauъsъ—vјzдж vўgьnqьdan da gьrјkьp
qumъstar jsteuge qumъldьradъ. Өtken kezdegј mьdeniet mўralarъmen
tanъstьru qana onъ marksistjk-lenindjk tўrqьdan qarap vјlu — eң-
bekcјlerge kommunistjk tьnie beru jsjnъ tўtas vјr vьlegј volьp
sanaladъ. Molotov qoldas vьlai dedj:

«Turasъn aitu kerek — sotsialistjk mьdeniettjnъ vјzджnъ eljmъz-
de kьzјrdjnъ ьzјnde aq tapqan tavъstarъ az emes. Bўl qana mьde-
niettjnъ ьte-mьte revolutsialьq sipatъ ьtkendegј mьdeniet tavъsta-
rъn bekerge cьqaru degen sьz volmaidъ, qalqtardъn mьdeniet
mўrasъnan vas tartu degen sьz volmaidъ. Qaita qalqtar mьdenie-
tjnъ varьq cъn tavъstarъ, qancalьqtъ erte zamandaqъ tavъstarъ
volsa da, sotsialistjk memlekette qьqarъ vaqalanadъ qana olar kь-
zјr ьz qalqьnъn aldьnda, vьkјl Sovetter Soiuzъ qalqtarъnъn aldьn-
da qaita qasalqandai volьp, ьzjnъ cъn ideialьq tamaca veinesjn
tolьq aіqьn kьrsetedj. Bolcevіkter ьz qalqьmen tьwsqandьqьn
ўmьtьp ketetjn adamdar emes. Vјz, volcevіkter, qalqtъn qalьn
ortasъnan cьqqanvьz, ьz qalqьmъzdnъ, vasqa varьq qalqtar-
dnъ da tarixъnъn daqqtъ jsterjn vaqalaimъz, qaqсъ kьremјz. Tek
sotsializm negјzјnde qana mymkjn volatъn cъn progress ьz qalqь-
nъn daqqtъ volacaqьn, sonъmen qatar, varьq qalqtardъn sьulettj
volacaqьn tolьq qamtamasъz etu ycјn qalqtardъn vьkјl tarixъna
syienuge tijs ekenjn, olardъn ьtken qasьrlardaqъ varьq tavъsta-
rъna syienuge tijs ekenjn, qalqtar tўrmъsъ tarixъnъn cъn mьnjс-
maqnasъn acьp beruge tijs ekenjn vјz qaqсъ vјlemјz» (Ўль Ок-
tьвр revolutsiasъnъn XXII qьldьq merkesj turalъ vaiandamasъnan).

Taᅇdamaly ɔleᅇder

* * *

Çasımda qıym var dep eskermedjm,
Paidasın köre tūra teksermedjm.
Er çetken soñ, tıspedj ıssıma,
Qoımdı mezgıljnen kec sermedjm.

Bül mahtım qalmaqıma kım çazalı.
Qoımdı dör sermesem, öster me edjm?
Adamnı bır qızqı vala degen,
Balası oqıtudı çek kormedjm.

Balamdı medresege vjl dep verdjm,
Qızmet qıssın, cen alsın dep vermedjm.
Özjm de basqa saıur, töske örledjm,
Qazaqqa qana sözge des vermedjm.
Eñbegıñdj vjlerljek ec adam çoq,
Tıvıñde tınc cırgendj terjs kormedjm.

1885.

* * *

Qalıñ eljm, qazaqım, qairan cürtım!
Ustarasız auzıñ tıstj mürtıñ.
Çaqıs menen çatandı aırmadıñ,
Bıj qan, vıjı mai vorı endj ekjürtıñ.

Bet bergende cıraıñ sondai çaqıs,
Qaidan qana vızıldı sartca sırtıñ?
Uqraısın, öz sözıñnen basqa sözdj,
Auzımen oraq orqan oñkei qırtıñ.

Özımdjkj dei almaı, öz maıñdı,
Kındjz kulkıñ vızıldı, tındegj üıqıñ.
Korse qızar keledj vailaı çoq,
Bır kın tırtıñ etedj, bır kın vürtıñ,

Bas-basına vı bolqan oñkei qıqım,
Mıñeki vızqan çoq pa eldjñ sıqıñ?

Өздерјңдј tyzeler dei almaımın,
Өз qolıñnan ketpese, endj өз ығрың.

Aqaiın çoq nәrseden eter vürtın,
Опн да алқан çoq pa qūdai qūlqın?
Bjrljk çoq, bereke çoq, сын peijl çoq,
Саpығды vailьqың, vaqqaң ғыlqың!

Basta mi, qolda malqa talas qylyqan,
Кус сынсақан кyндеstjk vүздө-аu сығын!
Оқалмай voida ғырсе осы қыртн,
Әр ғынде ақ ғазылмай ма, ғаным тығын?

Qai ғырјңnen көңілге quat қылдық:
Qығ артылмас volqan соң, mјnse қығрың!
Tianaqsyz, vailausyz vailqūs қырпн,
Ne tyser qūr kylikјden ғыртн-ғыртн?
Üqındығар kјsjge kez kelgende,
Pыс-рыс demei qala ma ol da astыртн.

1886.

* * *

Өлең — sözdјң patcasь, söz sarasь,
Qıñnan qıystығар er danasь.
Tјlge ғыңjl, ғыrekke ғыь tijp,
Ter-tegjs, ғыmығ kelsjn ainalasь.

Bәten sözven ыlqansa söz arasь,
Ol — ақынның vјljmsјz vicarasь.
Aıtucь men тыңdaucь көvj nadan,
Bül ғырттың söz таньmas vјr parasь.

Әuelj aiat, xadis sözdјң vasь,
Qosarь vәijt sьmal keldj arasь.
Qısynьmen qызықты volmasa söz.
Nege aıtsьn paıqamьғар men опь alıasь.

Mecјttјң qūtra oqьqan qūlatmasь,
Mynәçәt ualilendјң zar palasь.
Bјr sözjn vјr sözjne qıystығар,
Әvјrј kelgenјnce өз camasь.

Өленге әrkјmnјң-aq var talasь,
Sonda da solardың var taңdamasь.
Jcј алтн, сырть kymјs söz ғаqsьsyn,
Qazaqtн kelјstјrer qai valasь?

Bügnüqъ eskj vidj türsam varlap,
Maqaldar aitadъ eken, söz qosarlap,
Aqъndarъ aqılsız, padan kelip,
Kör-çerdj öleñ qırtъ çoqtan qarlap.

Qobъz ven domъra alıp topta sarnap,
Maqtan öleñ aıtırtъ әrkıme arnar.
Әr-elden öleñmenen qayırtılep,
Ketjrgen söz kәdjrn qırtı carlap.

Mal ucjn tıljn vezep, çanъn çaldar,
Mal sügar vjreudj aldar, vjreudj arvar.
Çat elde qayırsıyq qıyıp çyrtj,
Öz eljn «vai» dep maqtar qıdai qarqar.

Qaida vai maqtancaqqa varqan tañdar, —
Çisa da vai volmartъ, qanca maldъ ar.
Qazaqqa öleñ degen vjr kәdjrsjz,
Bıçırar kәjnedj vәrj dañdar.

Eskj vice otırman vos maqaldar,
Eskj aqъnca mal ucjn türman zarlap.
Söz tyzeldj, tıñdaucъ sen de tyzel,
Senderge de keleijn endj aıañdar.

Batırdъ aıtsam, el saıyıp alqan talap,
Qızdъ aıtsam, qızıqtъ aıtsam, qızdırmalar.
Әnceijn kып өtkjzбек әngjme ucjn,
Tıñdar edjñ, vjr sözjn mıñqa balap.

Aqı sözge ыntasız, çürt çavandar,
Kөngenjı-aq soqan dep çyrt tavandar.
Kjsjmsjngen çep keter, vjljmsjz көp,
Çjbersem, өkreleme көp çamandar.

Amaldar, qaraqaidъ talqa çalqar,
Әrkjm çyrt alar çerdjñ evjn qamdar.
Maqtan quqan mal qımar nenj üqa alsın,
Сьqrasa mıñnan vjreu talqar-talqar.

Mal çıyıp, aramdıqpen ünlap-qarlap,
«Qıysın» dese, qıanıp çyrt alçandar.
«Qaqsa-soqsa» vjr paida tyse me dep,
Eldjñ vaıyıp eljrtjп «çau» mündalar.

Bınsar, pıat, ar, namъs, savыр, talap,
Bılardъ kerek qılmas eckjm qalap.
Tereñ oi, tereñ qılym jzdemejdj,
Өtjrk pen өsektj çyndeı savar.

* * *

Qaraca çel toqsan men sol vjr-ekj ai.
Qьstьq vasь: vjreuj erte, vjreuj çai.
«Erte varsam çerjmdj çep qoiam» der,
Bqьtьma men kyzeude oьrар vai.

Kedeidjñ özj çyger maldь vadьp,
Oьruqа oьп çoq yzvei çaqьp.
Toьqan ijn çьbьp, toьп iler,
Çekren toqьr, qatьпь vьrseñ qaqьp.

Ças valaqa yide ot çoq tьrқan mazdap,
Taltaiьp, qaqтана almai öle çazdap.
Kempjr-calь var volsa, qandai qibп!
Vjr çaqьnan qьsqanda çel de aзыnar.

Kərij qoi epter soiqan vaidьq yij,
Qai çerjnde kedeidjñ tьrsьп kyij?!
Qara qidan orta qar ügьspai berse,
O da qьlқan kedeige ylken sib.

Qar çausa da toьvaidь vai valasь,
Yi çьb kijz tьtқan ainalasь.
Bai übьna çalь üb çalьпьctь,
Aqьp çyjr, oinatar көzdjñ çasь.

Bai yijne kjre almas, tьra ümtьp,
Bala cьqsa, asьnan yzjr-çübьp.
Bq çaqьnan sol yidjñ azar ketpes,
Yigen çyktjñ kyp çaqьп oьп qьpьp.

Əkesj men cecesj valanь aqьp,
Ol da özjñdei it volsьп azqьr-azqьr!!
Asьп çөnder jce almai qьsbladь,
Qürvьsьnan üialьp өңceñ çalьpьr.

Çalь yijne çanь asьp, as vөrmes vai,
Artьq qaiьr, artьqca qьzmetke orai.
Baida meijr, çalьda veijl de çoq,
Aңdьstьrқan ekeujп qüdaıьm-ai!

Alsa da aiancaqtau kedei sorьb,
Eпbek vjлmes, vaidьq da çoq qoi ornь.
Ças vala, kempjr-calьп tentjretpei,
Vjr qьs saqta, tas volma sen de o-қürьb!

1889.

* * *

Sen menj ne etesjn?
Menj tastap,
Өнер vastap,
Ҷаибна
Ҷана алдар,
Агвар;
Өз ветјнмен сен кетесјн.
Неге әуре etesjn?
Қосъльсраи,
Васъльсраи
Воибна
Ҷәне Ҷаттан
Вай тар,
Өмјг воиб қор etesjn.
Et Ҷүрек өртендж,
От вор Ҷаньр,
Ҷалън салър
Ҷсјме,
Иттеи қоргън,
Заргън,
Sen yzджң қои вѳл Ҷелкемдж.
Кјм вјлер ертеңдж,
Өлјм айтпас,
Келсе қайтпас
Кјсјге.
Бүгјнгј кун
Варатън,
Ҷолдас еттјң сен вөтендж.
ОҶасъқтъқ қиън Ҷол!
Ҷетсең-Ҷеттјң,
Ҷетпеи өттјң,
Ne voldsъ?
Арманда өмјг
Өттј.
Oilар ма екен вјг, menj sol?
Салдъгар аиақ-қол
Ҷетпеи сертке,
Ҷсјм дертке
Теz toldъ
АҶал уақътъ
Ҷеттј.
Men өлејп, сен sau-aq vol?
Съп Ҷүрек — вјг Ҷүрек
Қайта толқър,
Ҷолдан қорқър
Аиньмас,
Сегјнјсјр,

Qaitpas
 Əlse vjɾ sɔzben, ne kerck...
 Vjlesjn sen zerek.
 Men pəndəne,
 Boldɔ deme,
 Kel, qaras!
 Eckjm səgjs
 Aitpas,
 Raqɔm qılsɔn, kel erterek!
 Əzj sorıɔ etse, amal ɔoq.
 Sɔn qasɔq men saqan!
 Keijɾ ɔyrsem,
 Senj kərsəm,
 Ləm-mim dep,
 Vjɾ sɔz aitar
 Xal ɔoq;
 Eɾjɾ keter voi sol zaman!
 Oıɔnɔɔ sen maqan
 Vjɾ vəlmedjɔ
 Tez kelmedjɔ
 Menj jzdep,
 Jcɔnde ɔstɔq
 Qan ɔoq,
 Tas vaıɔɾ ɔar, voi qoc amanı
 ɔar senjɔ kənliɔ ɔoq,
 Aq etjɔdj
 Nıɾ vetjɔdj
 Mencjktj
 Qɔlmaqan soɔ
 Alla,
 Əzj sorıɔ etse, amal ɔoq.
 Sen attɔn ɔənsjz oq,
 Təɔɾj qazɔ,
 Tas tarazɔ,
 Tentektj
 Sıramas dep
 Qalma,
 Sert vıızqanɔnıɔ vjı, oɾnɔ ɔoq!

1889

KYLEMBAIOJA

Bolɔs voldɔm mjnekei,
 Bar malɔmɔ sɔqɔndar
 Tyiede qom, atta ɔal,
 Qalmaqɔ, elge tɔqɔndar
 Syitsedaqɔ eljmdj,
 Ustai almaqɔm tɔqɔmdar.
 Kuctjlerjm sɔz aitsa,

Bas izeimjn съвъндар.
 Əlsjzdzj səzjn salqərtsəp,
 Cala ūqamьn qəgьndар.
 Siez var dese, çyregjm
 Ognьqraidь, suьldар.
 Sьrtqьlarqа sьg vermei
 Qūr kylemjn сьmьndар.
 Çai çyrgende vjg kunj
 'At savar keldj lerpjldер,
 «Oiaz сьqть, siez var...»
 «Lau» dep, «yi» dep djkjldер.
 Sasəp qaldьm, kun tьqьz,
 Çyrek kettj lypjldер.
 Tьq tūiaq kunjm syitse de.
 Qarvaṇdadьm əkjmdер.
 Starсьn, vidj çiqьzдыm,
 «Bereke qьl» dep, «bekjn» dep,
 «At çaramды, yi çaqсь, —
 Bolsьn, vəgьj 'kytjn!» dep.
 Qairattanьp qalqьma,
 Səz aityp çygmjn kypjldер.
 «Qūdai qossa, çūrtьmьnə
 'Aqtarmьn osь çol sytjn» dep,
 Qamqor çansьp allamen,
 Saimanьmdь vytjndер.
 Oṇacada oiazqа
 Maqtamaimьn eljmdj,
 Əz eljme aitamьn:
 «Bergenjm çoq» dep, «Beljmdj».
 Maqtanamьn kjsjmsjр,
 Oiazqа səzjm senjmdj.
 «Kəsettjm» deimjn, ьmdaimьn —
 Kədjк qьlar çerjmdj».
 Səz kəveidj, ūlqaidь,
 Maqtanьnə kətj kəgьndj.
 Qazaqtь çegen qairattь «er»
 Ūgьndь da verjndj.
 Ərlj-verlj tartьsьp,
 Jsј aramь çeqjldj.
 Alqьnpьr kystj asaular
 Noqtaqа vasь kerjldj,
 Ylken-kjсj aqьnpь
 Vəgьj səz vor terjldj.
 Qairauь çetken qattь vi
 Qairьlpь netsjn kəqjldj?
 «Əz malьm» dep qoiqan ma!
 Iesjne verjldj.
 Aqьь çandar qamalar,
 Keptjrdj sonda erjndj,

Агъзсылар көвеидј,
 Вољстың көтј сөмеидј:
 «Qaitsjn vaiqūs!» demeидј.
 Вјг keptjmei terjmdj,
 Куп ватқанса саватын,
 Әлј-верлј далыдар.
 Etek ketken çaiььр,
 At көтјне çalыдар.
 Oiazqa çetsjn degen vor.
 Boqtар çyттjн varqыдар.
 Keivjreuge talaqым,
 Tijp te kettj, vartыдар.
 Гъььқтың көвј вүқыр çyг,
 Bettese almai саңқыдар.
 Асььр отьгаи, күп ьстық
 Qoиьп kettj alқыдар.
 Elj çөндj volьstar
 Maqtаньр çyг, tarqыдар.
 Kulkjsj çaqсь qarqыдар,
 Ynj vөlek sartыдар.
 Sөilese ketse vјг çerde,
 Aqьнь qattь aңқыдар.
 Oiazqa kjrse өзgeden,
 Mereij ystem çarqыдар.
 Eijң vүзььқ volqan соң,
 Oiaz çatь cartыдар.
 Tavanьһnan tozasьп,
 Qūr çygjrјp, tarqыдар.
 Ant-үгqanмын өзjm de,
 Bјг mjnezven өtreimjn.
 Mомьндььқ kycтj ekenjn
 Kөрsemдаць kytреimjn.
 Siezden соң eljmdj
 Qьсьр альр ketреimjn.
 Әuelde көтjm vos көрјг,
 Mььқтыда ne қьр vetteimjn.
 Çuandь qoиьр, çuastь,
 Bјraz, qana setteimjn.
 Oiaz vardaць qьььқты
 Oiaz çoqta etреimjn.
 Kәkјг-cykјг, көг-çerdj
 Paida көrјp epтеimjn.
 «Mьпau агam, tentek» dep,
 Ec kjsjnј teppeimjn.
 «Өzjmdjk vol» dep, el çиьр,
 Qūrastььр septeimjn.
 Būzaqьньң vyljgjn
 Çaqсь aqьl dep — qūr deimjn.
 Syiegjm çasььқ, vуьп vos,

Bırazqana ailam var.
 Ailam qürsın, vjlemjn
 Bolıstıqtıñ çolı tar.
 Qaitjr kömek voladı,
 Antırqan öñkei ürğ-qar!
 Kergenjm ölgj, oilası,
 Üiat, namıs, qaldı ma ar?
 Endjgj sailau volqanda,
 Tyse me der taqı car,
 Bül kunjme vjr kunj,
 Bolamın qoi deimjn zar.
 Aqıl aitar, tuqandar,
 Bül sözjmdj oilandıar!
 Kätelecke köeidj,
 Sögjs estjr tozdı açar.
 Mınau eldj üstarıq,
 Kjsj emesrjn kel, qütqar!
 Qoldan kelmes qorıqqa
 Nege völdım mınca jñkär?
 El çaiıldı, çetpei me,
 Oiazqa da vjr qavar?
 «Taqı vıitjr kettjn» der,
 Qozqau salar qolqa alar,
 Qattı qıstım qılqan soñ,
 Basım sotqa ainalar.
 Kjrlij volır tysken soñ,
 Kergen kunjım ne volar?
 Özjne mäljm tentekter,
 Öz vetjmen ne tavar?
 Qaqaz verer, qarmanar,
 Aiaqında sandalar.
 Bırğınqıdai дәuren çoq,
 Uııq çolı taraidı.
 Ötjrk vergen qaqazdın
 Aldı artına qaraidı.
 Öz qaqazı öz közjn
 Çoqaltuqa çaraidı.
 Тауыр алыр çalqanın,
 Qымьсыңды sanaidı.
 Üğ, zalıм, zakoncjк
 Тапыр aldı talaidı.
 Kөрmei түгь tysemjn,
 Temjr ködj saraidı.

1889

* * *

Çazqıbtıgь qalmaidı qıstın sızı,
 Masatıdai qılırar çerdjn çyzj.

Çan-çanuar, adamzat antalasa,
Ata-anadai elçjrer kynnjñ көзj.

Çazdñ көrkj enedj çы qūsьmen,
Çairañdasьр ças kyler qūrвьсьmen.
Körden çaña tūrқandai kemьr men cal
Çalбаñdasar өзjnñ tūrқьсьmen.

Qьrdaqь el oidaqь elmen aralasьр,
Kyljmdesьr, көrjsьr, qūcaqtasьр.
Çarua quqan çastardñ moиь vosar,
Sьвьglasьр, sьrglasьр, maиqьн vasьр.

Tyie vozdar, qoi qozdar — qorada cu,
Kөvelek pen qūstar da saida du-du.
Gyl men aqac maиьсьр qaraqanda,
Sьвдьr qaqьр, wūrañdar aqadь su.

Kөл çaқalar matьrлар qu menen qaz,
Çūmьrtqa jzder, çygьrьr balalar məz.
Ucьr atpen zьrlatьr tastaqanda,
Çarq-çūrқ etьr jljner көk dauьrпaz.
Qūs qatarлар wailanqan qançьqaaq,
Qьz wūrañdar çavьсьр, qьladь naz.

Çazqa çaqсь kijner qьz-keljncek,
Çer çyzjne oñ berer gyl wəicecek.
Qьrda torқai sairasa, saida wūwūl,
Taudaqь ənjn qosar waiqьz көkek.

Çaña wūlmen çatьrap səudegerler,
Diqanьlar çer çьrtьr, egjn eger,
Çaruaññ wьreuj ekeu wolьr,
Çaña təlmen көbeijьr дәulet өner.

Bezendьrьr çer çyzjn təngjm seber,
Meijьwandьq, dyniege nūrьn төger.
Anamьzdaи çer iьr emjzgende,
Beine əkeñdei ystjñe aspan төner.

Çaz çjberьr, çan wergen qara çerge,
Raқmetjne allanьñ көñjl sener.
Mal semьrer, aq penen as көbeier,
Adamzattñ көñlj өsjьr көterjler.

Qara tastan wasqanьñ wərj çadьrap,
Bьr sarañnan wasqanьñ peijlj ener.
Tamacalar qarasañ təngj jsjne,
Boиьñ wəlqьr, eridь, jcte çjger.

Kempjg-cal cuaq jzder, vala cular,
Mal mazatsьp, quanьp, aunar-qunar.
Їыгсь quстар әuede әleң aitьp,
Qiqu salar kәldegj qaz ven qular.

Kyn çoqta kjsjmsjner çüldьz ven ai,
Ol qaitsjn qara tynde çarqьldamai.
Taң atqan soң cьqarьп kynnjң vjljр,
Өңj qacьp, vola almas vьrьпqьdai.

Kyn — kyieu, çer — qalьңdьq saqьnьctь.
Qumarь ekeujnjң sonдай kuctj.
Kyn qьrьндар çyrgende, көp qoçaңдар,
Kyieu keldj, ai, çüldьz көtjn qьctь.

Ai, çüldьzqa çьb çel qavar verjр,
Çan çanuar quanar, toiqa eljрjр;
Azalь aq көpесjн sjlke tastar,
Çer kyljmder, өзjne cьrai verjр.

Kyn kyieujn çer көksep ala-qьstai,
Vjreujne vjreuj qosььsprai;
Kөңlj kyn levjne toiqanman soң,
Çer toььqsьp, tyrlener totь qüstai.

Adam tjkter көre almas kynnjң көzjn,
Syijр, çььp tьradь çan levjzjn.
Qьzьl arai sarь altьп catьrьna
Kynnjң kecke kjrgenjn көrdj көzjm,

1890

* *
* *

Kөzjmnjң qarasь,
Kөңljmnjң sanasь.
Vjtreidj jcmde,
Oqacьqtьң çarasь.

Qazaqtьң danasь, —
Çasь ylken aqasь,
«Bar» demes sendei vjр,
Adamньң valasь.

Çьlaib, çьrlaib
Aqьzьp көz maib.
Aituqa kelgende
Qalqama sөz daib.

Çyrekten qozqaiьп,
Әдептен озвайьп.
Өzj de vjlmei me,
Kөp sөiler sozvaiьп.

Tereңder qaraisьп,
Telmjrjр тұрмаisьп.
Biqavar çyrgensjр,
Bek qatıь sьmaisьп.

San kjsj mūңaisьп,
Savьrmen sьdaisьп;
Kyiemjn, çapatьп.
Ec raqьm qьlmaisьп.

Aqьlsьz vi volmas,
Sөulesjz yi volmas,
Çyrekte oть çoq,
Adamda mi volmas.

Сьп qasьq sьi volmas,
Sьi volsa sьr volmas,
Arьzьmдь aitaьп,
Qui volar, qui volmas.

Keң maңdai, qaiьң sac
Ia vjr kez, ia qulac,
Aq tamaq, qьzьl çyz,
Qaraqьm, vetjңdj ac!

Qara көz, imek qas,
Qarasa çan toimas.
Auzьң val qьzьl gyl,
Aq tjsjң kjr calmas.

Qьr mūgьп qьrsa ve!,
Solqьldar soqsa çel.
Aq etjң ylvjger,
Өzgece vjtken gyl.

Qaraqьm vermen ke!,
Bjzge de көңljң vөл!
Qalqatmьң nūsqasьп
Kөr, көzjm, vjr kenel!

Qaiqьң — qьs, çyzjң — çaz,
Volamьп көrsem мәz.
Kylkjңjz voidь alar,
Bulvüldai sьqsa әuez.

Kjsjmsjр dyrdaraz,
Būraңdap qылma naz.
Mal tygjl vasъmdь
Çolьңa versem de az.

Isjң gyl aңqьqan,
Nūgьң kyp salqьqan.
Kөгende voi erjр,
Syiegjm valqьqan.

Qaiausъz qalrьңnan,
Өzj artьq daңqьnan,
Qьzьl tjl сьqа almas,
Maqtaudьң cartьnan.

Sensjn — çan læzzetj!
Sensjn — tән сәгvetj!
Artьqса çaratqan —
Allaңьң raхmatь.

Kөгjk — tәңgь дәuletj,
Qьlsa ūnar qūrmetj.
Suludь syimektjk —
Paiaqamvar syndetj.

Ne desem, saqan er,
Qiasьqьңda qaiqь çep
Өrtengen çyrekke
Bjг көрген volar sep.

Bjzderde qasьq көр,
Qaisььь saqan dөp.
Çөndep te aitraдьm,
Çyregjm lypjldep.

Nazьna kjm сьdar?!
Būraңdap çyг сьqar.
Qasqaiа kylgenj
Qьladь тьm qūmar.

Er emes qьmsьnar,
Өgkjм-aq ūmsьnar.
Qudai-au, vül көңjlm,
Kyp var ma vjг тьnar?!

1891.

* * *

Çasъqtың тlj-tjlsjz тjl,
Közven көr de, jсpen vjl.
Syjser çastar qate etpes,
Meiljң inan, meiljң kyl!

Ol тjlge edjk oңtailь,
Qaгъpsъz vjljр sonдаидь.
Vjljр-aq ұqъp qoiucь ek,
Endj jсjme qonvaидь...

1894.

* * *

Balalьq өldj, vjkdjң ve?
Çjgjtтjkke keldjң ve?
Çjgjtтjк өттj, көrdjң ve?
Kөгljkkе көndjң ve?
Kjm vjledj sen көрjг,
Baianдьdan сөndjң ve?
Baiansъzqa төndjң ve?
Әlde ant-ұrқan kjm vjler,
Botalь tyie sekjldj
Qoradan сьqpaи өldjң ve?

1895.

* * *

Kөleңke vasьп ūzartьp,
Alьstь көzden çasьrsa;
Kynдж uaqьt qьzartьp,
Kөk çiekten asьrsa.

Kyңgjt көңljm sьglasar,
Sūrқьlt tartqan veiuaqqa.
Tөmen qarar mūңdasar,
Oи çjberjр әrçaqqa.

Өtken өmjг — qu соqpaq,
Qьдьгадь talaidь.
Kjm aldadь, kjm toqpaq
Saldь, сонь sanaidь.

Nenj tapsaң, onь tap,
Çarataидь kerekke.
Өңkeи ūдь çьp ap,
Sevedj sorь çyrekke.

Adasqan kycjk sekjldj
Uıbr çürtqa qaitqan oıf
Ökjndj çolıñ, vekjndj,
Əure volma, onı qoi!

Ermen cıqtı, it qıbr
Bidai cacqan egjnge.
Çai çyrgendj ört qıbr,
Tıbrıc olseñcj tegjnde.

1895.

* * *

Adamnıñ keıvjr kezderj
Köñilde alañ vasılsa,
Təñjrjnıñ bergen önerj
Kök vılbtañ acılsa.

Sıldırlar öñkei keljsjm,
Tas vılaqtıñ suındai.
Kjrlegen çyrek özj jcn
Tıra almas əste çıbrvai.

Təñjrjnıñ kınj çarqıbr,
Uıqıdan köñjl acar köz.
Quattan, oıdan vas qıbr
Ergelenjr cıqar söz.

Sonda aqıbr veljn vıbrıbr,
Aldı-artına qaranağ.
Dynie kjrn çıbrıbr,
Köjnjr oıqa söz salar.

Qıbrıca qarar Qıbrımqı,
Mıñ men zarđ qolqa alar.
Kektenjr nadan zıbrımqı,
Cıbrıcq atar, tolqanar.

Ədelet ren aqıqı,
Sıbratıbr körgen-vjlgenj.
Vjldjrer alıbr, çaqıbrıqı
Solardıñ söile degenj.

Bzalı çyrek, dolı qoi,
Uıbr sıa, acıbr tjı—
Ne çazıbr ketse, çalıbr sol,
Çek körsenđer özjn vjı.

1896

* * *

Çelsiz tynde çarğq ai
Səulesj suda dırjlder,
Auldıñ çanь tereñ sai,
Tasьqan özen kyrllder.

Qalıñ aqac çarğaqь
Sьvьrlasьr özdj-özj.
Kөrlvei çerdjñ torьğaqь
Qulьrğqan çasьl çer çyzj.

Tau çañqьrьr ən qosьr
Yrgen it ren aitaqqa.
Kelmep pe edjñ çol toсьr
Çolьquqqa aulaqqa.

Taimañdamai tamçьlьr,
Vjr suьnlьr, vjr ьсьr.
Dem ala almai damьl qьr,
Eleñ qaqьr vos cosьr.

Sөz aita almai vөгeljr,
Dyrsl qaqьr çyregj;
Tırmar pa edj syienjr,
Tamaqqa kjrjr iegj?!

1898

* * *

Өlsem, огньм qara çer sьz volmai ma?
Өtkjr tjl vjr ıialcaq qьz volmai ma?
Махавват, qadauatpen maidandasqan,
Qairan, menjñ çyregjm müz volmai ma?

Amalsьz taqьr vjr kyn kez volmai ma?
Vjreuge çai, vjreuge tez volmai ma?
Asau çyrek aiaqьn çalьs vasqan
Çerjn tauьr artqьqa sөz volmai ma?

Sonda çauar vere almañ men vicara,
Sjzderge erkjn tier, vajqar qara!
Ekj kyimek vjr çanqqa qadelet pe?
Çanь qara vjr çanьmьn, çanь çara.

Çyregjñjñ tyvjne tereñ voila,
Men vjr çımьvaq adamьmьn onь da oila.
Soqtьqrаль, soqraqsьz çerde östjm,
Mьñmen çalqьz alьstьm, kjnə qoima!

Сазымда алвѣрт ѳстѣм оидан сѣрақ,
Аилақа, асиуа да сѣрѣм сѣрақ.
Erte oianđym, oilanđym, сete almadym,
Etekbastъ kѳp kѳrdѣm elden vѣraқ.

Oi kѣrgelѣ timedѣ erk ѳzѣme,
Sandalmamen kyn kecken, tyspe jzѣme.
ѳzѣ ermei, ѳgѣk vermei, сѣrt qor etti,
Sen esѣrke, тѣньс ѣiqtat, вақ sѳzѣme!

Jсѣm' tolqan ѣu men ѳrt, sѣrѣm dyrdei,
Men kelmeske ketermѣn tyk ѳndѣrmei.
ѳleң сѣrkѣn ѳсексѣ сѣrtqa сѣiar,
Сѣгымдѣ toqtataѣn aita vermei.

1898.

* * *

Сѣреkte qairat volmasa,
Ѵiqtan oидѣ kѣm tyrtpek?
Aqѣlqa sѳule qonvasa,
Qaiuanca сѣrѣp kyn eltpek.

Aspasa aqѣl qairattan,
Terenge varmas ystѣrtter.
Qartѣnѣn oѣ сar tartan,
ѳdetѣ сeңѣp kynѣrtter.

Tѣn syigenѣn vermese,
Сan сѣdamas сanъ асѣp.
Bere versең, ver dese,
ѳdet eter talasѣp.

Malda da var сan men tѣn,
Aqѣl sezѣm volmasa—
Tѣrcѣlѣktѣn nesѣ sѣn,
Terenge vet qoimasa?!

Атѣмдѣ adam qoіqan soң,
Qaitѣp nadan volaѣn?
Qalqѣm nadan volqan soң,
Qaida varѣp oңaѣn?!

1898.

Bibliografia

АВАИ СЪОҖАРМАЛАРЫНЫҢ ВАСЫЛУБ

1885—1890-җылдар.

1. Аваидың вјрқатар өлеңдерј sol kezde Омвь қаласында съқатын «Dala uә-
läiatъ» gazetinde dos арыль Көкраі Қанатаевтың атынан васыльр kelgen. «Ғаз»
(«Сјilde») deitjn өлеңј «Semei öiezj Сыңқыс вольтының қазақъ Iвrahim Qūnan-
vai ұлының аулының Бақанас өзенјнјң воһндаақы Көрвейт деген җерде көсјр
қолқандаақы җалры көрјнјсј» деген атрен Көкраі Қанатаевтың қолы қоһыльр, «Ақ-
тмла овһстық ведомостјнјң «ерексе қосымсасы» деген gazette васылқан.
№ 7, 1889-җ. Омвь.

1909-җ.

2. Аваі (Iвrahim) Qūnanvai ұрылының өлеңдерј. Ретбург қаласы.

1914-җ.

Аваі Qūnanvai ұлы. «Ғаз», «Ғәлсјз тynде җарық ай», «Өлsem огньт
қара җер сыз воһмай та», «Адамның кейвјг kezderј» деген өлеңдерј. Оғысақа
аудағылқан. «Әссағіат» «Восточный Сборник» в честь А. Н. Веселовского.

Труд по востоковедению, издаваемый Лазаревским Институтом восточных
языков 227—230 бет.

1918-җ.

4. «Аваі» җурналь. Semei қаласы. Мұнда Аваидың вјрнесе өлең, қара сөздері
васылқан. Ғурналдың № 1, 3—5 бет. № 5 10—11. № 9 9—10, № 10—12.

1921-җ.

4. Аваі Qūnanvai ұлы. «Өлеңдер җінақы» 2-васыль. Қазан саһаты.

1923-җ.

6. Аваі Qūnanvai ұлы. Өлеңдер җінақы 3-васыль. Тәскент.

1924-җ.

7. «Саһа» җурнальның 2—3 сандарында Аваидың вјрнесе җаңа өлеңдерј ва-
сылқан (83—84-беттерјнде). Тәскент.

1925-җ.

8. «Тап» җурналь. Аваидың васылмаған өлеңдерј, қара сөздерј. № 1, 76-77.
беттер; № 2, 73—74, 76, 77-беттер; № 3, 80—82-беттер; № 4, 73-беттер Semei
қаласы.

1926-җ.

9. «23 җоқтау» (Ғоқтау өлеңдердјң җінақы). Аваидың Әвдјрақманды җоқта-
ған өлеңј. Кеңестер одақындаақы elderдјң кјндјк васыль. Мәскеу.

1933-җ.

10. Аваі (Iвrahim) Qūnanvai ұлы. Тоһық съқармалар җайындаақы.
Qazaqstan memleket васыль. Alma-Ata — Qызыl-Orda.

1934-ç.

11. А в а и — Тандамалык өлеңдері. Қазақстан көркем әдебиет насрасы. Алма-Ата.
12. А в а и — «Өлсем огным қара сыз волмаи ма?» (орысшаға аударған М. Баталов). «Literaturni Qazaqstan», № 1, 45—46-бет. Алма-Ата.
13. А в а и — «Çelsiz tynde çarğq ai» сонда.
14. А в а и Q ū п а п в а е в — «Өлең туралы» (V, Roçdestvenskidjñ aудармасы). «Literaturni Qazaqstanda», № 3. 38—39 беттер. Алма-Ата.
15. А в а и өлеңдері — «Çasymda qьlym var dep...» «Qaqlağan aq kymjstei», «Çaz», «Keldjk talai çerge endj», «Qьzaryp, sŭrlanьp», «Çelsiz tynde çarğq ai» «Terektjñ sь», «Әдебиет maidanь», çurnalь, № 11—12, 117-бет, Алма-Ата.

1935-ç.

16. А в а и — «Kөлеңке vасып ūzartьp» (өлең, орысшаға аударылған) «Literaturni Qazaqstan» çurnalь, № 2, 4-бет. Алма-Ата.
17. А в а и — «Keldjk talai çerge endj» (өлең орысшаға аударылған), сонда. 2-бет.
18. А в а и — «Kyz» (орысшаға аударылған) сонда.

1936-ç.

19. А в а и — Тандамалык өлеңдері Қазақстан көркем әдебиет насрасы. Алма-Ата.
20. А в а и — «Махавват туралы» (орысшаға аударылған) «Literaturni Qazaqstan», № 2, 81-бет, Алма-Ата.
21. А в а и — Тандамалык өлеңдерінің çинақы (орысшаға аударған Roçdestvenski) QKӘB, Алма-Ата.
22. А в а и — «Qaqlağan aq kymjstei keң maңdailь» (орысшаға аударған), «Literaturni Qazaqstan» çurnalь, № 21, 81-бет. Алма-Ата.

1937-ç.

23. Ә u e z o v M. — Orta mekteptjñ 6 klasь ycjñ oqu kjtavь (Аваидьñ vjrnese өлеңі) 72—79-бет. Қазақстан мемлекет насрасы. Алма-Ата.

1938-ç.

24. Smailov E. men Sərsəmvaeв Ә. — 4 klas oqu kjtavь (Аваидьñ өлеңдері var). Қазақстан мемлекет насрасы. Алма-Ата.
25. Т ə ç j v a e в Ә. — Әдебиет xrestomatiasь (5-klas ycjñ), Аваидьñ өлеңдері var. Қазақстан мемлекет насрасы. Алма-Ата.
26. Smailov E. men Bekqoçin Q. IX klas ycjñ әдебиет xrestomatiasь (Авай өлеңдері vасылған). Қазақстан мемлекет насрасы. Алма-Ата.

1939-ç.

27. А в а и Q ū п а п в а е в — Тандамалык өлеңдері (mektep kjtарqanasь) qŭrastyрған Adambekov, QKӘB, Алма-Ата.
28. Авай (Iвraħim) Qŭnanvai ūly сықармалары I том. (өлеңдер мен poemalar). SSSR qьlym аkademiasьның Qazaqstandьñq tilialьnyñ әдебиет секторы vастьrған. Қазақстан көркем әдебиет насрасы.
29. К ə r j v a e в С. — «5 klastьñ әдебиет xrestomatiasь, Аваидьñ өлеңдері) 49—55-беттер. Қазақстан мемлекет насрасы. Алма-Ата.
30. Smailov E. men Aqcolaqov T. — 9 klastьñ әдебиет xrestomatiasь (Аваидьñ vjrnese өлеңдері vасылған). 9—25-бет. Қазақстан мемлекет насрасы. Алма-Ата.
31. Bekqoçin Q. 6 klastьñ әдебиеттік oqu kjtavь (Аваидьñ vjrnese өлеңдері) Қазақстан мемлекет насрасы, Алма-Ата.
32. А в а и—Adamnьñ keivjр kezderj» (орысшаға аударған Dm. Snegin) «Qazaqstan Pravdasь» № 142, 23/VI.
33. А в а и. Төрт өлең «Qьmьz», «Qiacьqьñ tjlj», «Keljstjрp maqtaisьz»,

«Өлең сөздің патчасы» (орысшаға аударған V. Рождественский). «Zvezda» журналы. № 10-11. 239-241-бет. Ленинград.

34. А в а и — төрт өлең (Аударған Дм. Snegin). «Literatura i iskusstvo Kazaxstana», № 7. 42-43-бет. Alma-Ata.

35. А в а и — Нақыл сөздері (аударған L. Sovolev) «Qazaqstan pravdası» газеті № 142. 23/VI. Alma-Ata.

36. А в а и — «Сіңіс сөз», «Өсім оғным қара қер», «Lenincij ças» газеті, 23/VI. Alma-Ata.

37. А в а и — Ән туралы «Sotsialistik Qazaqstan» газеті 23/VI-40 ç.

1940-ç.

38. А в а и — Нақыл сөздері «Ekrindj» газеті № 138, 17/VI.

39. А в а и — «Сүрегім оивай сопра endj» (орысшаға аударған) «Literatura i iskusstvo Kazaxstana» № 6 Alma-ata.

40. А в а и — «Eskendjr» (poema орысшаға аударған Әндреі Glova) сонда № 9. Alma-Ata.

41. Бекқоқин Қ. — 6 кластың әдебиеттік оқу кітабы (Аваидың өлеңдері бар) Qazizdat, Alma-Ata.

42. Кәргібаев С. — 7 кластың әдебиеттік оқу кітабы (Аваидың бірнеше өлеңдері бар). Qazizdat Alma-Ata.

43. Smailov E. — IX кластың әдебиет хрестоматиясы (Аваидың өлеңдері, нақыл сөздері бар) Qazizdat, Alma-Ata.

44. Тоқтағамбетов Ә. — 4 кластың әдебиеттік оқу кітабы (Аваидың өлеңі бар). Qazizdat, Alma-Ata.

45. А в а и (Ібраһім) Құнанбаев ұлы. Сықармалары II том. СССР Оқым академиясының Qazaqстандық филиалына берілген. ҚКӘВ Alma-Ata.

46. «Dala сырлары» — Qazaq әдебиетінің антологиясы (орыс тілінде) Memlekettik көркем әдебиет баспасы. Мәскеу.

47. А в а и — Сықармаларының бір томдық (орыс тілінде) Memlekettik көркем әдебиет баспасы. Мәскеу.

48. Аваидың өлеңдері мен ара сөздері «Әдебиет қана iskusstvo» журналы № 9, Alma-Ata.

АВАИ ҚАНА ОНЫҢ СЫҚАРМАЛАРЫ ТУРАЛЫ ӘДЕБИЕТТЕР

1. Россия. Полное географическое описание нашего отечества. Настольная и дорожная книга для русских людей, под редакцией В. П. Семенова, том XVIII. Киргизский край. С. Петербург. Изд. Девриен 1903 г. стр. 204.

Rossia vjzdjñ otanymyzdyñ tolyq çaqralfyq sipaty. Oğystardıñ paıdalanıшы usjn V. P. Semenovtyñ redaksiyası men XVIII tom Qazaq өlkesj. A. F. Devrinnjñ vastıruы S. Peterburg. 1903-ç. 204-бет.

2. Çоғқ Kennen «Сибирь и ссылка» («Sıvrj çana aidau») ақысын тілнен «Sıvrj çana aidau») ақысын тілнен аударма. S. Peterburg. 1906-ç. 140-бет.

3. Kөktai Sqaq ұлы Құнанбаев. Аваи (Ібраһім) Құнанбаев туралы мақаласының орысша аудармасы. Записки Семипалатинского Под'отдела Зап. Сиб. Отд. Импер. Русск. Геогр. Об-ва. Выпуск. III. (Imperatorлық қорғанының Батыс-Сібір өлімінің Semeidegj өлімсізіннің çазвалары. III кітап). Semei қаласы. 1907-ç. 151—159 (1—8) беттерде.

4. V. G. «Evgeni Petrovic Mixaelis» (Аваидың Mixaelispen достығы туралы). Сонда VII кітап 1—7 бет Semei қаласы. 1913-çыл.

5. V. G. «Evgeni Petrovic Mixaeliske eskertkjc» сонда VIII кітап. 1—13-бетте (Аваи мен Mixaelistjñ достығы туралы). Semei қаласы. 1914-çыл.

6. Sұлтан Махмұт Тоғайұров Qazaq тіліндегі өлең кітаптарында «Айар» журналы № 19, 22, 23, 1913-çыл. Тоғайұров қаласы.

7. Ағыс ұлы. Ән-күй туралы (Аваидың estetikasында) «Qazaq» газеті № 67. 1914-çыл. Оғьпвог.

8. М. Мақдубаев. Semeide Аваидың өлгеніне 10 жыл тоққан күніне арналған әдебиет кесі өткен. Онда Аваидың өмірі, сықармасы туралы Nәзіпа Құлқанова Semei қаласының қалқына екј тілде байандыма çасаған. Әдебиет кесіні Аваидың

- валась Тұрақұл мен нәмересі Кәкті Семеідегі сарғиалық қоратпың бөлжесімен бірлесіп ұйымдастырған. «Айар» журналы № 4. 1914-ж. Троицкий
9. Рамазанов Нұх. «Абай (Ибраһим) Құнанбаев» (Абайдың өмірі, творчествосы жайында). Труд по востоковедению, издаваемый Лазаревским Институтом Восточных языков.
- «Әс Сағиат» «Восточный сборник» в честь А. Н. Веселовского. (сыңары елі әдебиетінің синары), Мәскеу, 1914-ж. 224—227-беттер.
10. Қазақ әдебиеті туралы Семеі қастарының рижкі. «Қазақ» газеті № 144 28/11, 1915-ж. Огьпвог.
11. Құлқанова Назира ханым. «Қазақ әдебиеті туралы» (заметка) «Қазақ» газеті № 125. 1915-жыл, Огьпвог қаласы.
12. N «Әдебиетке көз салу» сонда № 164. 1916-ж. Огьпвог.
13. «Абай» журналы. Семеі. Абай туралы Әезов, Тораіқыровтың мақалалары, Көкбай Қанатаевтың естегі әңгімесі.
14. Кәкті Сағиат «Абайдың өмірі жайында». «Абай өлеңдерінің синары», 1923-ж. Тәкент.
15. Кеңсәев Вәисембай «Абай» (мақал) «Лениншіл жас» журналы. № 6, 22—26-бет. «Еңбекші қазақ» №№359, 360, 1925-ж. Огьпвог.
16. Мұқанов Сәбит — Көркем әдебиет туралы қортынды рижкі «Қызыл Қазақстан» № 22, 23, 33, 38-беттер, Қызыл-Орда.
17. Әминә М. — «Қазақ әдебиеті туралы» сонда №№ 5, 6, 7, 1927-ж. Қызыл-Орда.
18. Мұқанов Сәбит — Әдебиет айттары «Саға әдебиеті» журналы №№ 4, 5, 1928-ж. Қызыл-Орда.
19. Арсағұни.— Абай Құнанбаев. Әдебиет инсиклопедиясы 1 том. Мәскеу 1929-ж.
20. Мұқанов Сәбит — Қазақ өлеңдерінің тырлары туралы «Саға әдебиеті» № 3-4, 1931-ж. Алма-Ата.
21. Әезов Мұхтар — Абайдың өмірі жайында қана оның ата тегі туралы материал. Абай Құнанбай ұлының толық сықармалары. Алма-Ата Қызыл-Орда, 1933-жыл.
22. Тұрас Ибраһимов — Әкесі туралы естегі әңгіме, сонда.
23. Көкбай Қанатаев Абай туралы естегі әңгіме. Сонда.
24. Әезов Мұхтар Абай ақындарының айналасы «Әдебиет майданы» журналы №№ 11, 12, 11, 20-бет. 1934-ж. Алма-Ата.
25. Әминә М. Абай кезеңінің дана ақыны. Сонда 64—79-бет.
26. Абайдың өмірі. Сонда 6—10-бет.
27. Силсенко М. Абайдың риялизмі. Сонда. 80—84-беттер.
28. Смайлов Е. Абайдың поэтикасы. Сонда. 97—115-беттер.
29. Абай ақынының 30 жылдығы «Қазақ әдебиеті газеті № 30 29/XI, 1934-ж. Алма-Ата.
30. Смайлов Е. Абай сықармасының композитсиясы туралы. Сонда.
31. «Бұл кеңес түсында волатын ж» (редаксиялық мақала) «Сотсиалистік Қазақстан» газеті (Абай туралы) № 301. 30/XII, 1934-ж.
32. Қазақтың классик ақыны Абай Құнанбаевтың өлгеніне 30 жыл тоққан күнін мерекелеу туралы (Қаз. Орталық Атқару Комитетінің қалыбы) «Қазақстан Правдасы» № 298 30/XII 1934-ж. Алма-Ата.
33. Мұқанов С. Абайдың таңу қолындағы рижкілер. «Қазақ әдебиеті» газеті. № 30, 29/XI, 1934-жыл. Алма-Ата.
34. Силсенко М. Суретші-реалист (Абай творчествосы туралы заметка «Литературни Қазақстан» журналы № 2. 1935-жыл.
35. Кеңсәев В. Абай туралы рижкілер. «Әдебиет майданы» журналы № 1—2, 153, 168-беттер. 1935-ж. Алма-Ата.
36. Әезов Мұхтар «Абай қазақ классигі», «Литературни Қазақстан» журналы № 2. 1935-ж. Алма-Ата.
38. Әезов М. «Пүккин сықармаларына қазақсаға аударудың тәжірибелері», «Сотсиалистік Қазақстан» № 18, 21/L, 1936-ж. Алма-Ата.
39. Смайлов Е. «Қазақ поэзиясының тарихынан «Қазақ әдебиеті» газеті, № 23 (90), 27/VI, 1936-ж. Алма-Ата.
40. Смайлов Е., Пүккин қазақ әдебиетінде, «Лениншіл жас» газеті 10/II, 1937-ж. Алма-Ата.

41. Мұқанов С. Авай қалқ ақылы «Әдебиет майданы» № 4, 96, 105-бет. № 65, 73, 82-беттер. 1937-ж., Алма-Ата.
42. «Құнанбаев Абай» (Құнанбаев Абай) Большая Советская Энциклопедия. Ylken soviet intsiklopediasy) том 35. 486-бет. Мәскеу.
43. Smailov E. Qazaq әдебиеті тарихына дәуірлеу. «Sotsialistik Qazaqstan gazetj» 3/VII, 1938-ж. Алма-Ата.
44. Smailov S. men Bekqoçin Q. — (Авайдың қысқаса өмірі мен творчествосына анализ.) «IX кластың әдебиет хрестоматиясы», Qazizdat, Алма-Ата, 1938-ж.
45. Smailov S. men Aqcolaqov T. Авайдың қысқаса өмірі, творчествосына анализ. «IX кластың әдебиет хрестоматиясы» (толықтығыр екінші басылы). Qazizdat, 1939-ж., Алма-Ата.
- * 46. «Qazaqstanda әдебиет тіршілігі» Авайдың сьқармаларына басты туралы заметке) «Literaturnaia gazeta» № 38, 10/VII, 1938-ж., Мәскеу.
47. Çimалиев X. «Әдебиет теориясы» орта мектептер үшін оқу құралы). Qazizdat, 1938-ж., Qaita басылы 1939-ж., Алма-Ата.
48. Sovolev «Dostar çimьs jsteijk» (Qazaq әдебиеті туралы мақала). «Literaturnaia gazetj», 26/11, 1939-ж. Мәскеу.
49. Әуезов М. Авайдың идеялық мәдениеттік ізденулері «Әдебиет ғана искусство» № 7, 80—85-бет., «Literatura i искусство Qazaqstan» № 7, 36—28-бет., «Qaz. Pravda» gazetj № 142, 23/VI, 1939-ж. Алма-Ата.
50. Тоқтағамбетов Ә. Авай ғана балалар «Oktabr балалары» gazetj № 46, 25/V, 1939-ж. Алма-Ата.
51. Marqūlan Ә. Авай ғана қалқ еркіндіктері (мақала) «Literatura i искусство Kazaxstana» № 7, 39-41-бет. 1939-ж., Алма-ата.
52. Kuznetsov P. «Авайдың туған қерінде», «Qaz. Pravda» № 117, 24/V, 1939-ж., Алма-Ата.
53. Sovolev Z. «Данысран өлмеіді» (Авай туралы) «Qaz. Pravda» № 142, 23/VI, 1939-ж. Алма-Ата.
54. Silcenko M. Ақын ғана қалқ Авайдың сьқармасы туралы «Qaz. Pravda» № 142, 23/VI, 1939-ж. Алма-Ата.
55. Çirencin A. Qazaq ақылы Авай туралы ғана материалдар «Priirticeskaia Pravda» gazetj № 234, 10/X ғана «Ekrjndj» gazetj № 233, 9/X, 1939-ж. Semei қаласы.
56. Roçestvenski Авай Құнанбаев (1845-1904). Авайдың өмірі сьқармасы туралы заметка «Zvezda» çurnalь, № 10-11, 259-бет, Leningrad қаласы.
57. Qaliev Q. Qazaq қалқылы ұлы ақылы Авайдың өлгеніне 35 жыл толуына. «Sotsialistik Qazaqstan» 23/VI, 1939-ж.
58. Bekqoçin Q. ұлы Авай, «Lenincij ças», 23/VI, 1939-ж. Алма-Ата.
59. Bekqoçin Q. Lermontov ғана Авай, «Sotsialistik Qazaqstan» № 227, 15/X, 1939-ж.
60. Мұқанов С. Авай қалқ ақылы. (кысқа сөз). Авай Құнанбай ұлы. Сьқармалары I том. SSSR ақылы академиясының Qazaqstandық филиалы бастыраған QKӘВ, 1939-ж. Алма-Ата.
61. Aqcalov A. Qazaқтың данысран ақылы Авай Құнанбаев, «Priirticeskaia Pravda», № 4, 5/I, 1940-ж., Semei қаласы.
62. Mұратбек M. «Авайдың аударма еңбектері», «Әдебиет ғана искусство» çurnalь, № 2, 130-142-бет., 1940-ж., Алма-Ата.
63. Iubilei қарсаңында (redaksialьq заметка) «Ekrjndj» gazetj № 47, 27/11, 1940-ж., Semei қаласы.
64. Авайдың 95 жылдық юбилейі (redaksialьq заметка), «Sotsialistik Qazaqstan» gazetj 15/IV, 1940-ж., Алма-Ата.
65. Çақырбаев B. Авай туралы ақылы академиясындағы жстер, «Qazaq әдебиеті» gazetj № 5, 22/1, 1940-ж., Алма-Ата.
66. Çirencin A. Авайдың юбилейі, «Ekrjndj» № 113, 2/IV, 1940-ж., Semei қаласы.
67. Çirencin A. ғана Smailov E. Qazaq қалқылы ұлы ақылы, «Ekrjndj» gazetj № 221, 28/V, № 222, 29/V, ғана «Priirticeskaia Pravda» № 121, 28/V, 1940-ж. Semei қаласы.
68. Кеңесрай, «Ақылының туған қерінде», «Ekrjndj» gazetj № 138, 17/VI, 1940-ж., Semei қаласы.

69. Seijtov S. Avai sьqarmalarьnь I tomь (sьn җana bibliografia) «Sotsialistjk Qazaqьstan», 14/II, 1940-җ. Alma-Ata.
70. Kьrветов—«Даньсран аqьн», «Ekrjndj», 17/VI, 1940-җ.: Semei qalasь.
71. Maldьbaev Q. «Avai Qўnanbaev», «Lenin tuь» gazetj № 134, 12/VI, 1940-җ. Petrapuьl qalasь.
72. Mataqov T. Avai әnderj zametka. «Sotsialistjk Qazaqьstan» gazeta № 173, 30/VII, 1940-җыл. Alma-Ata
73. Mataqov T. Avai iubileijnь aldьndaqь jster, «Sotsialistjk Qazaqьstan»
74. Әlmұхамветов T. Avaidьн җaratьlьsqa kәz qarasь. «Ekrjndj» gazetj № 134, 12/VI, 1940-җ., Semei.
75. Әlmұхамветов T. Avaidьн pedagogikalьq kәz qarasь. «Ekrjndj» № 140, 8/V, 1940-җ., Semei.
76. Smailov E. Әdebiet teoriastьnь mәselelerj (җoqarqь mektep oquсьlarь, җalрь орта mektep мўqalьmderjne арналqан kьtap) Qazizdat, 1940-җ., Alma-Ata.
77. Әuezov M. Avaidь zertteucьlgerge, «Ekrjndj», №138, 17/VI, 1940-җ., Semei.
78. Avaidьн vasьlmaqan әleңderj җазьp alьndь (zametka) «Lenincjl җas» gazetj, 6/VI, 1940-җ., Alma-Ata.
79. Smailov E. Avai Qўnanbaev, «Temjr җolсь» gazetj 11/VIII, 1940-җ., Alma-Ata.
80. Bekqoҗin Q. Uь aqьn «Kommunist» җurnalь № 9, 1940-җ.
81. Avaidьн әmьrj men sьqarmasь (redaksialьq maqala) «Qalq мўqalьmj № 9-10, 18-бет, 1940-җ., Alma-Ata.
82. Qavdullin M. «Avai». «Oktәbr balalarь» gazetj. № 9, 29/I 29/I, 1940-җ., Alma-Ata.
83. Ғirencin A. Avai җana onьн zamanь (Avai turalь җaңa materialdar), «Qaz. Pravda», 27/VII, 1940-җ..
84. Smailov E. Kemenger Avai, «Әdebiet җana iskusstvo» № 9, 1940-җ., Alma-Ata.
85. Vasilja Ғaқurova. Avai turalь estegj әngjme. Sonda.
86. Kәmelija Ospanovqa. Sonda.
87. Әuezov M. Avai Qўnanbaev «Literatura i iskusstvo Kazaxstana» № 6, 1940-җ., Alma-Ata.
88. Isqoqov Akxam. Tәleu aqьnnьн estegj әngjmesj. «Lenincjl җas», 11/VIII, 1940-җ., Alma-Ata.
89. Uь aqьn (redaksialьq maqala). «Sotsialistjk Qazaqьstan» 10/VIII, 1940-җ. Alma-Ata.
90. Mўratbek B. Avai җana Puckin. SSSR qьlьm akademiasьnьн Qazaqьstandьnь filialьnьн Izvestiasь. Qazaq әdebietj seriesь, I-kьtap, 1940-җ., Alma-Ata
91. Әuezov M. Avai җana orьs klassikterj. Sonda.
92. Adalis. «Dala җьrlarь» (Qazaq әdebietjnьн attologiasь turalь) «Pravda» 21/VI, 1940-җ. Mәskeu.
93. Cәrki. Qazaq әdebietjnьн antologiasь turalь sьn, bibliografia «Literaturnaia gazeta» 14/VII, 1940-җ. Mәskeu.
94. Әuezov M. Avaidьн әmьrj men sьqarmasь (kьrjspe sөz). Avai sьqarmalarьnьн vьr tomдьqь (orьs tьljnde). Memlekettjk kәrkem әdebiet vaspasь, 1940-җ. Mәskeu.
95. Әuezov M. Avaidьн әmьr vaianь. Avai (Ibrahim) Qўnanbai uь. Sьqarmalarь II tom. SSSR qьlьm akademiasьnьн Qazaqьstandьnь filialь QKӘB, 1940-җ. Alma-Ata.
96. Kәkrai. Tўrac, Arxam, Qatpa, Mўsьlmanqul t. v. lardьн estegj әngjmelerj. Sonda.

Avai turalь kәrkem әdebiet

97. Bьrҗan sal. «Bьrҗan-sal men Sara qьzdьн aitьsь». 1900-җ. 1902-җ. 1907, 1914-җ. Qazan саһarьnda vasьlqan. (Bьrҗannьн Avaidь maqtaqan җerlerj) 12 җana 15 беттерде. 1939-җьл SSSR Qьlьm akademiasьnьн Qaz. filialь vastьrқan qalq poemalarь җaңaҗьна kьrgen. 194-җana 197-бет.

98. Dоnеntаеv Sәvіt. «Аваіқа» (өлең) «Аваі» җурналь № 1. 10-11-бет, 1918-җ. Semei qalasъ.
99. Sūltan Махмұт Тораіқыров. «Qala aqъnъ men dala aqъnъ» (poema). «Adasqan әmjr» atъ өлеңder җіпаақы. Qazan saharъ, 1921-җ. Толық сықармалар җіпаақында қайта басылған 177-в. 1933-җ. Qazizdat, Alma-Ata, Qызыл-Orda.
100. Baizaqov Isa. «Аваі» (өлең) «Qazaq әdebietj» gazetj. № 30, 29/XI, 1934-җ. Alma-Ata.
101. Әuezov M. «Tatianаның қырдақы әнj» («Аваі» романьнан yzjndj). «Әdebiet maidanъ» № 4, 57-59-в. 1937-җ. Alma Ata.
102. Әuezov M. Sol yzjndj (орьсақа audarqan L. Sovolev). «Literturni Qazaqъstanъ» № 3 1937-җ.
103. Әuezov M. «Tatianаның қаты» («Аваі» романьнан yzjndj, «Dala aqъnъdy шыр тыңдады» degen vөлjmj, орьсақа audarqan Vorontsov). «Literturni Qazaqъstanъ», № 2, 3, 50-55-беттер, 1937-җ. Alma Ata.
104. Baımұratov Nūrlybek. «Аваі» (өлең). «Ekrjndj» gazetj № 200, 30/VIII, 1939-җ. Semei.
105. Таіманов Огьпваі. «Аваіқа» (өлең). «Әdebiet җана iskusstvo» җурналь № 9, 94-бет, 1939-җ. Alma-Ata.
106. Әuezov M. «Аваі» (Roman орьсақа audarqan Q. Cәripova) «Literatura i iskusstvo» җурналь № 5, 14—15-в. № 6, 4—19-бет. № 7, 46—63-бет, 1939-җыл, sol romannan yzjndj. «Qazaqъstanskaia Pravda» gazetj, № 17, 24/V, № 119, 27/V, 1939-җыл, Alma-Ata.
107. Әuezov M. «Аваі» (roman). «Әdebiet җана iskusstvo» җурналь № 4, 69—68-бет. № 5, 39-52 бет, № 6, 28-35 бет, 7, 92 103 бет, № 8, 42-46 бет, 1939-җ. Alma-Ata.
108. Ормамветов Narmamvet. (Аваіқа oda «әzjmdj alma sөzjmdj ai—degen Аваі») Narmamvettjң таңдамалы өлеңderj 48-бет. SSSR қылым akademiasының Qaz. filialъ vastырған. 1939-җ. ҚКӘВ, Alma-Ata.
109. Әuezov M. men Sovolev L. «Аваі (Pieseden yzjndj) «Sotsialistjk Qazaqъstanъ» gazetj 6/I, 1940-җ. Alma-Ata.
110. Bū da sonda орьs тljnde. «Litiraturaia gazeta» № 8, 10, 11, 1940-җ. Mәскеu.
111. Ғұмағалиев А. «Qasъr sәlemj» (өлең) «Qazaq әdebietj» gazetj № 2, 5/I, 1940-җ. Alma-Ata.
112. Mұхамветқанов Q. «Огьндалқан әsiet» (өлең). «Ekrjndj» gazetj № 138, 17/VI, 1940-җ. Semei.
113. Ноқаібаев «Аваіқа» (өлең). Sonda.
114. Tjlekov T. «Аваідь аitsam» (өлең). Sonda.
115. Масақов S. «Ақыпның қіалъ» (өлең). Sonda.
116. Әсет ақып. «Өлерdegj әsiet» (Аваі туралы өлең). «Әdebiet җана iskusstvo» җурналь № 9, 1940-җ. Alma-Ata.

MAZMUN

Qazaqtıń ńıń aqıńı Avai (Ibrahim) Qınapvai ńıń (aqıńnıń ńemı men tvorcestvosı)	3
Tañdamalı óleńderj	
Çasımda qıńm vardep eskermedim.	21
Qalıń elim, qazaqım, qairan çürtım	21
Óleń — sózdıń patcası, sóz sarası.	22
Qaraca çel toqsan men sol vır-ekj ai.	24
Sen menj ne etesjń?	25
Bolıs boldım mjnekei (Kulembaiqa)	26
Çazqıtır qalmaidı qıstıń sızb.	29
Közimnıń qarası.	31
Qıasqıtıń tılj-tılsız tıj.	33
Balalıq öldj, vıjldıń ve?	34
Köleńke vasın úzartır.	34
Adamnıń keıvır kezderj.	35
Çelsız tynde çarlıq ai.	35
Ólsem, ornım qara çer sız bolmai ma?	36
Çyrekte qairat bolmasa.	37
Bibliografıa	39

Çauaptı redaktor E. Smailov.
Texnikalıq redaktor Ç. Battın, B. Adarcev
Korrektor C. Qodarov.

19/IV—1940-ç. navorqa verjldj 5/X—1940-ç. basıqqa rıqsat etjldj. Qazaz formatı 60×92 1/16. Kölemj 3. Avtorlıq v-t. esevj 31/2. Tıraç 10000
Qazgosizdat № 350 УГ—13839 Indeks ЭК-7-6 (к)

Qazpoligrafrestıń gazet vaspaqanası. Zakaz №1949

Бағасы 1 рубль 20 т.

АБАЙ

Критико-биографический
очерк и библиография
К 95-ЛЕТИЮ СО ДНЯ РОЖДЕНИЯ ПОЭТА

(НА КАЗАХСКОМ ЯЗЫКЕ)